

CAP A UNA SEMÀNTICA COGNITIVA DEL CATALÀ (i II): LA COGNICIÓ, EL COS I LA CULTURA¹

Josep MARTINES
Universitat d'Alacant

1. CORPOREÏTZACIÓ (*EMBODIMENT*) DEL SIGNIFICAT I CULTURA²

Aquest article s'ha plantejat amb la voluntat de completar, en la mesura que ens serà possible, l'aplicació d'un dels principis fonamentals de la semàntica d'orientació cognitiva que ja vam introduir en Martines (2020: 323-343) en aquesta mateixa revista:³ el paper de l'experiència corporal (*embodiment*) en la construcció del significat. En aquell article, vam provar de mostrar *a)* el paper de l'experiència corporal, en concret, de la projecció del propi cos, en la conceptualització de l'ESPai com a eina en la construcció

1. Aquest estudi s'ha dut a terme en l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA [ISIC-IVITRA] (Programa per a la Constitució i Acreditació d'Instituts Superiors d'Investigació Cooperativa d'Excel·lència de la Generalitat Valenciana, Ref. ISIC/012/042), i en el marc dels projectes, xarxes i grups de recerca següents: «Variación y cambio lingüístico en catalán. Una aproximación diacrónica según la Lingüística de Corpus» (MICINUN, Ref. PGC2018-099399-B-100371); (IEC, Ref. PRO2018-S04-MARTINES); del Grup d'Investigació VIGROB-125 de la UA; la Xarxa de recerca en innovació en docència universitària «Lingüística de Corpus i Mediterrània intercultural: investigació educativa per a l'aplicació de la Lingüística de Corpus en entorns multilingües diacrònics. Aplicacions del Metacorpus CIMTAC» (Institut de Ciències de l'Educació de la UA, Ref. 4581-2018); i el Grup d'Investigació en Tecnologia Educativa en Història de la Cultura, Diacronia lingüística i Traducció (Universitat d'Alacant, Ref. GITE-09009-UA)).

2. Abreviatures i signes especials emprats en aquest article: *conceptes* i *dominis conceptuales*: TINYA (en versaletes); *metàfores* i *metonímies*: +TEMPS ÉS ESPai+ (entre el signe + i en versaletes); *esquemes d'imatge* i *significats*: 'Desplaer que se sent del bé d'altri' (entre cometes simples i redona). Els materials en llengua catalana ací aportats, si no es diu el contrari, provenen dels corpus textuais següents: CICA, CIMTAC i CTILC (cf. apartat de bibliografia). N'hi ha també que provenen de despullaments propis.

3. Volem agrair a la direcció d'*Estudis Romànics* la possibilitat que ens ha ofert de presentar aquesta segona part d'aquell article. Així mateix, agraesc de cor l'ajuda i els consells de Gemma Boada (Estudis Romànics), Antoni Ferrando (Universitat de València), Joan Ferrer (Universitat de Girona), José Enrique Gargallo (Universitat de Barcelona), de Hans-Ingo Radatz (Otto-Friedrich-Universität Bamberg); i, de la Universitat d'Alacant, Jordi Antolí, Josep V. Garcia, Maribel Guardiola, Joan de Déu Martines, Vicent Martines, Caterina Martínez, Sandra Montserrat i Elena Sánchez.

dels esquemes de referència espacial, esquemes que són projectats sobre el TEMPS; b) així mateix, vam fer una aplicació concreta d'aquest plantejament per explicar que no hi ha res d'anòmal o d'il·lògic en els mots catalans del tipus *després-ahir*, *després-anit*, a la vora de *després-demà*; es tracta, en realitat, d'una projecció d'aquests esquemes espacials i temporals diferent de les que podem trobar en altres llengües: sota aquestes formes lèxiques hi ha una mateixa estratègia de projecció de l'esquema de referència sobre el TEMPS definible com a esquema de referència relatiu en reflexió (o «en espill») segons una representació bidireccional («del futur cap al passat» i «del passat cap al futur»).

Aquests esquemes d'imatge, aquestes representacions bàsiques (p. ex., 'davant-darrere'), sorgeixen de l'experiència i la consciència que cada persona arriba a tenir de l'estructura del propi cos, per mitjà del moviment, del contacte amb les coses, de la visió de la pròpia figura... Ara bé, en aquell article ja avançàvem que hi ha una profunda relació entre aquesta experiència directa amb el món i la cultura que cada societat ha arribat a bastir. De fet, ja mostràvem una variació de molt d'interès en la projecció d'aquests esquemes corporals sobre l'ESPAI i sobre el TEMPS en llengües i societats diverses.

Dèiem també llavors que fins i tot la mateixa vivència del propi cos tendeix a ser mediatitzada pels sistemes conceptuals que configuren la cultura. Aquest sistema actua com a vincle amb el món i alhora com a filtre. No podem deixar de banda que la corporeïtzació del pensament i de la conceptualització de les coses està vinculada amb el caràcter enciclopèdic del significat, una altra idea fonamental de la Lingüística Cognitiva: el símbol lingüístic connecta amb els conceptes l'elaboració dels quals és resultat de l'experiència humana i, cosa no menys important, del processament que n'ha fet cada societat. En aquesta via, l'estudi clàssic de Geeraerts / Grondelaers (1995) va remarcar com les metàfores per a l'expressió de la IRA, sovint vinculades amb la calor (foc, pressió, vermillor), certament poden tenir una base experiencial corporal: quan ens enutgem, no és gens estrany sentir calor en el cos; l'acceleració de la circulació de la sang ho pot explicar i, doncs, sobre aquesta base resulten explicables les metàfores del tipus «Quan va sentir allò, *es va encendre*». Geeraerts / Grondelaers (1995), per la seua banda, van mostrar en quina mesura aquestes projeccions metafòriques connecten amb la concepció del cos de la medicina vinculada amb la teoria dels humors, influent en la ciència i en la cultura durant molts segles, fins a la generalització del mètode científic.

Seguint aquesta drecera, ens proposem d'estudiar ací el vincle que aparentment uneix la *tinya*, a primer colp d'ull i segons la ciència mèdica contemporània, 'Micosis cutània causada per dermatòfits, paràsits de la capa còrnia de la pell i d'altres teixits queratinitzats (pèls, ungles), pertanyents als gèneres *Microsporum*, *Trichophyton* i *Epidermophyton*' (CIM-9-MC, Termcat), i l'*enveja*, 'Desplaer que se sent del bé d'altri' (DCVB). Ateses les lògiques limitacions d'espai, ens ha semblat que convenia focalitzar l'estudi a mirar d'esbrinar l'evolució semàntica del mot *tinya* i quina implicació hi podia haver amb la conceptualització de l'ENVEJA a la llum de les unitats fraseològiques (= UF) en què actualment concorren tots dos mots (*tinya* i *enveja* o derivats); no ens ocuparem, doncs, de les diverses concepcions que ha tingut l'ENVEJA al llarg de la història: exclusivament atendrem aquells aspectes que puguen ajudar a entendre la relació d'aquesta amb la TINYA.

Mostrarem com al davall d'aquest vincle (a les hores d'ara, no gaire evident) hi ha una determinada conceptualització cultural de l'ENVEJA com a MALALTIA i de les causes i

les manifestacions d'aquesta i, en general, de la connexió amb una concepció metafòrica de les passions.

Prenent com a referència el nostre propi ús i el despullament d'una bona tria dels inventaris fraseològics en llengua catalana i sense voluntat d'exhaurir les possibilitats de variació i de classificació dels materials, podríem distingir almenys aquests models d'UF en què apareixen *tinya* i *enveja* en català:⁴

- (1) Si l'enveja fos tinya, quants de tinosos hi hauria.
Si s'enveja fos tinya, tothom duria barret / Si l'enveja fos tinya, molts caps haurien de menester capell / molts caps haurien de menester barret.
- (2) Si l'enveja es tornara tinya, mig món es rascaria.
- (3) Rosega més l'enveja que la tinya.
- (4) Ser més envejós que la tinya.

La primera fa notar com és de corrent l'enveja i reprèn les persones que pretenen ocultar l'enveja que senten. La segona reconeix que l'enveja és molt comuna, alhora que reprèn l'envejós. La tercera incideix sobre el malviure i la infelicitat que sol causar l'enveja en la persona que l'experimenta; i, finalment, la quarta emfasitza que algú és molt envejós.⁵

Què tenen a veure la TINYA i l'ENVEJA? Per què apareixen totes dues en aquestes UF? Provem d'esbrinar-ho.

2. CONSOLIDACIÓ DEL CONCEPTE TINYA 'AFECCIÓ CUTÀNIA'

Les UF que ens han dut fins ací ens remetent, en una lectura contemporània, a la TINYA com a malaltia cutània (TINYA_m).⁶ Per a entendre aquestes UF cal tenir present un context històric en què les afeccions de la pell arrossegaven una imatge negativa sota

4. Cf. Martí Mestre (2017); Pàmies / Riudor (2020; <<https://pccd.dites.cat/>>; 07-10-2020). Deixarem per a una altra ocasió l'inventari de variants d'aquest tipus i l'estudi diacrònic.

5. Hi ha UF semblants en altres llengües amb variants formals, semàntiques i de valor pragmàtic. Cf. en espanyol: «Si la envidia fuera tiña, qué de tiñosos hubiera», «Si la envidia fuera tiña, ¿qué pez le bastaría?», «La envidia y la tiña, el mismo que la tiene, la aborrece» (Cantera 2005; Canellada / Pallarés 2001). En italià: «Se l'invidia fosse tigna, non ti resterebbe un solo capello»; «Se l'invidia fosse rognà tutti si gratterebbero» (Lapucci 2007: 751); i en els parlars meridionals d'Itàlia: «Si la mmidia fussi tigna, quanti tignosi ci fussiru» (Paternostro 2020: «Si 'a 'mmiria fosse rognà, tutt'o munno sarria rugnoso» (Campania), «Ce l'ammidie iève tiggne tutte u munne iève teggnüse» (Puglia) (Schwamenthal / Straniero 2013, núm. 5110). En cors: «Se l'invidia fusse tigna, tuttu lu mondu n'avaria» (Còrsega) (Falcucci 1918, s. v. *invidia*); «Si l'invidia fussi tigna ci ne sarebbe capi pilati» 'Si l'envie était teigne, qu'est-ce qu'il y aurait comme têtes pelées' Colonna d'Istria (1996). En alemany, Karl Simrock (1846) inclouïa en *Die deutschen Sprichwörter*: «Kleider fressen die Motten, Herzen die Sorge, den Neidhart der Neid».

6. D'ací en avant, quan caldrà precisar-ho, farem servir TINYA_m per a referir-nos a la 'tinya com a malaltia cutània' i TINYA_{cuc} per a referir-nos a la 'tinya com a cuc rosegador', 'arna'.

l'ombra de la por davant la malaltia, de les creences i de l'estigmatització social. La sarna, la tinya, la pigota o verola o, particularment, la temuda lepra han estat objecte d'atenció des dels temps de la medicina precientífica i s'han volgut combatre amb remeis de tota mena. Com a realitats importants de la vida quotidiana, han tingut reflex en la cultura popular i en la creativitat lingüística. Concretament, la TINYA_m sembla que va arribar a assolir durant molt de temps un important grau d'*entrenchment* ('consolidació', 'arrelament'), en termes de la semàntica d'orientació cognitiva: una freqüència important del concepte en la interacció quotidiana i, per tant, de la denominació, i un arrelament notable en la cultura i en el sistema lingüístic (Langacker 1987 i 1991; Schmidt 2012); aquest estat de coses era vigent en temps encara acostats: abans que els avanços de la medicina i de la higiene restessen presència a aquesta afecció, almenys en les societats dites del primer món.

Recordem, només com a il·lustració, que en una de les primeres atestacions del mot en català, la TINYA_m s'inclou entre els *vicis apareixents* que podien ser motiu perquè el comprador en encant d'un *catiu* ('esclau'), afectat per alguna d'aquestes malalties, fos indemnitzat pel venedor o demanés de tornar el catiu al venedor:

(5) Vici aparexent és: jeperut denant o detràs, e seynals de nafres, orbetat, rancayós, lagaynós, herniós, peu o man o altre membre tolt, o dents perdudes, lebrozia o meseleria, e tyna, e royna, e totes altres coses semblantz a aquestes aparexents (*Costums de Tortosa*, 1270, p. 429).⁷

El metge Jacme d'Agramont, al qual ens tornarem a referir més avall, no s'oblida d'incloure la TINYA_m entre les malalties encomanadisses a mitjan s. XIV:

(6) E si algú me demane quals són les malalties que·s peguen d'u en altre, dich que aquelles són axí com lebrozitat ho meseleria e roynna e tisigüea e lagaynna, febre pestilencial, pigota e sarampió e tynna (Jacme d'Agramont, *Regiment de preservació de pestilència*, 1348, f. 58a).

Al llarg de l'edat mitjana la TINYA_m és citada com a causa de mort natural, p. ex., a la ciutat de Barcelona, a la vora de les «escròfulas, fistulas, úlceras, abscesos y las enfermedades de la piel en sus múltiples variedades como roña, *tiña*, lepra, fuego de San Antonio, de San Marcial, heladas, etc.» (Claramunt 2014: 24), segons els llibres d'*Òbits* de la parròquia de Santa Maria del Pi d'aquesta ciutat. Consta en llistes semblants referides a València a la darrerria del s. XIV, amb la pesta, el paludisme, la lepra (*lebrozia*), la pigota, la disenteria (*centiri*), l'escròfula (*porcellanes*), la glànola, els apostemes (*cancre*), la sífilis (*mal de sement*), erupcions (*mal d'alforo*) i febres diverses (Quesada 1954; García Ballester 1988: 101); així mateix, a la ciutat de Múrcia (Quesada 1954: 70; Asensi Artiga 1992a: 111 i 83; 1992b: 26), amb mesures preventives dictades pel govern de la ciutat mateixa o, en general, al regne de Castella, d'on en passaren moltes a Amèrica:

7. El manuscrit de 1277 presenta alguna variació interessant: «Vici apparexent és: geperut denant o detràs, e seynals de nafres, orbetat, rancaylós, lagaynós, erniós, peu o mà o altre membre tolt, o den<t>s perdudes, lebrozia o meselleria, e tyna, e totes altres coses semblants a aquestes apparexents» (*Costums de Tortosa*, 1277, p. 429).

(7) La lepra, sama, *tiña*, tísica, fiebres de la pestilència, *viruelas*, sarampión, bermeadura del mal de ojos y las llagas feas (Alfonso Chirino, «*De las enfermedades que se pegan*», *dins Menor daño de Medicina*, 1505; Guerra 1988: 404).

La TINYA_m ocupa espais remarcables en els tractats mèdics i en els receptaris de l'Anglaterra medieval (Talbot 1967; Hunt 1990; Norri 2016: s. v. *tinea* i *achor*). Ja al s. XIX, el metge Henri Feulard (1886) feia una descripció històrica de la incidència de la malaltia a França i dels tractaments que s'havien aplicat des de l'edat mitjana.

Ha estat motiu d'estigma i de rebuig social des d'antic. Duguem a la memòria l'allusió que, com a befa, feia a la *rasca* (sinònim occità de *tinha*, encara viu) el trobador català Guillem de Berguedà en el poema dedicat a *son sogre*, Ponç de Mataplana:

(8) q'a Sailforas vos viron miei enemic / l'anta q'ieu·s fi e·l afan e·l destric, / qu·el camp N'Albert laissez l'elme per tasca: / si fossetz calvs tuich vos virant la *rasca*. (Guillem de Berguedà, «Amics Marques, enqera non a gaire», c. 1175, v. 8; corpus textual *RIALTO*; darrera consulta: 08-09-2020).

I semblantment el sirventès «Can l'ivern ni la neu ni·l frey»:

(9) Can l'ivern ni la neu ni·l frey / vey venir ni·l glatz ni·l aurei, / chantarai de las traicios / que·m fetz Mos Sogre, ·l veill *tynos* [...] (Guillem de Berguedà, «Can l'ivern [...]», c. 1175, v. 4; corpus textual *RIALTO*; darrera consulta: 08-09-2020).⁸

Ja se'n feien ressò els primers grans escriptors en català. Més avall (cf. ex. (41)) reproduïm un fragment del *Llibre de contemplació* de Ramon Llull, en què s'intueix la vergonya que arrossegava la TINYA_m a la darrereria del s. XIII. Les coses no degueren anar més bé al segle següent. La prosa culta de Francesc Eiximenis, en un període de crisi sanitària a l'Europa de la darrereria del s. XIV per la pesta, ens n'ofereix més d'un testimoni. L'erudit frare gironí establert a València reporta el cas dels tres bisbes enviats pel Papa a la ciutat de Satalia (a l'Àsia Menor): tots tres van ser successivament rebutjats pels ciutadans perquè presentaven característiques que no s'adien amb la dignitat que els corresponia, segons ells. El primer bisbe havia estat rebutjat per un *defecte* potser més lleu però també condemnat socialment: «era fort mal agradós e podia-li lo alèn tan fort que negú podia ab ell parlar» (p. 246). El segon bisbe rebutjat era:

(10) fort bon hom, mas era tot *tinyós* e ple de graella. En envides, fo en Satalies, tota la vila hac plena de *tinya* e de gratella [...]. E lo poble avalotaren-lo e gitaren-lo de la ciutat ab grans pedrades e escriviren al papa que en tot malguany [...] (Francesc Eiximenis, *Dotzè*, r.1, 1385, p. 246-247).

8. Altres manuscrits: «Ar e·l mes que la neu e·l frei / vei venir e·l gel e·l aurei, / chantarai de las tracios / que·m dis Mos Sogres, vieills *tignos* [...]» (Guillem de Berguedà, «Ar e·l mes [...]», c. 1175, v. 4; ed. Riquer 1953 [1996:106]; *RIALTO* [Consulta: 08-09-2020]).

A la fi, va ser tramès a la ciutat un tercer bisbe que «fahés per aquell loch»: també aquest fou rebutjat i per un motiu més gros i també fortament estigmatitzat: «era secretament mesell i la ciutat qui encara no era gorida de la tinya, tornà mesella» (p. 247).

Memorable és, així mateix, el passatge del *Curial e Güelfa* (Ferrando (ed.) 2007, II, 83) en què, segons proposa Soler (2016: 4370; 2018: 26), la referència al fet que «dien alguns que aquest Guillalmes [de la Tor] era stat *tinyós*» serveix per a introduir una al·lusió irònica a un títol nobiliari històric de denominació semblant (*Tigny*) i per a fer un joc lingüístic amb la locució «Gratar la tinya a algú» ‘pegar-li, castigar-lo, fer-li mal’; ens ocupem d’aquesta UF, també de molt d’interès per a un estudi semàntic i diacrònic, en Martines (en premsa).

Certament, la literatura medieval presenta bons indicis de la freqüència de l’afecció i del rebuig que provocava aquesta: *tinya* i l’adj. *tinyós -osa* no són gens estranys en aquesta època; hi solen aparèixer en contextos, com els anteriors, en què s’esmenten defectes físics que provoquen rebuig, aquells dels quals hom s’amaga, aquells que denoten pobresa i misèria, aquells als quals es tem, aquells dels quals es fa ironia...

(11) E donchs, yo compraré gat en sach? Matrimoni no és de hun dia. E que yo no sàpia l’om si és *tinyós* o orb, o si li put lo alè? (Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, VI, c. 1410, p. 131).

(12) Segons que recompte Pere Alfonso, i porter que guardave la porta de ia ciutat demanà per mercè al rey d’equella ciutat que tothom que per aquella porta entràs que fos tort o geperut, o *tinyós* o ronyós, o rancalós o potros, que quescun die li donàs un diner [...] Sdevench-se un die que un jeperut se cuydà cobrir lo mils que pòch, e volch entrar per la porta de aquella ciutat. E lo porter dix que li pagàs un diner per la giba. E lo geperut contrestant ab ell que no l devie pagar, lo porter li alçà lo caperó que tenie demunt los hulls, e veé con ere tort. E ladonchs li dix: -Are m deus dos diners. E per pendre-li penyora per los dos diners, levà-li lo caperó del cap e veé que era *tinyós*. -Are -dix lo porter-, me deus tres diners. (*Recull d’exemples*, c. 1450, p. 199).

(13) Surt ab bell tranch! / Hix d’aqueix fanch / hon jaus mullat, / de fanchs sullat, / *tinyes* e ronya! (Jaume Roig, *Espill*, c. 1460, v. 11972).

(14) La coç de la viuda al temps qu’ella guinya, / vos fa major plaga que no fa la *tinya* (Jaume Siurana, *Disputa de viudes i donzelles*, s. XVI, p. 231).

En aquesta línia, es fa servir *tinya* en contextos en què es desitja el mal a altri; cf. aquests exemples de l’edat moderna:

(15) *Tinya* que l’agués del tot pelat (*Comèdia de un rei irritat*, 1784, p. 459).

(16) Cobert se veja de *tinya* un ensapador etern d’arcabussos (Rossich (ed.), *Poesia eròtica i pornogràfica del segle XVII*, p. 19).

(17) Mal lo vege yo masel de bèrbols de *tiña* o ronya. Ay, quin porch sense vergoña (*Comèdia famosa del gloriós Sant Caietano*, 1700).

Trobarem *tinyós -osa* ja directament com a qualificatiu negatiu amb el sentit de ‘Miserable, mancat de béns o de poder; menyspreable’ (*DCVB*):

(18) -Ho, vil gent! Què és açò, que m *tinyoses* que ha dedins vos deffensen aquella casa? Molt sòts vils! (Ramon Muntaner, *Crònica*, s. XIV, 122va; *DCVB*)

Són encara vius sentits metonímics negatius com aquests, en el domini físic o en el moral, tant per al mot primitiu com per al derivat en castellà (*tiña* ‘2. coloq. Miseria, escasez, mezquindad’ i *tiñoso -osa* ‘2. coloq. Escaso, miserable y ruin’, *DLE*); en català (*tinya* ‘3. Conjunt de coses, persones, fets o situacions que es considera tan molest o difícil d’eliminar com la tinya’, *DDLC*; *tinyós -osa* ‘2.1. adj. Que és miserable, mancat de béns o de poder’, ‘2.2. adj. Menyspreable’, ‘2.3. adj. Que és gasiu, avariós’, *DIEC*; ‘2. Ronyós [‘Cosa, pell, superfície que té brutícia’]’, ‘4. Menyspreable [‘Indigne de respecte’]’ i ‘5. Miserable [‘Algú extremament pobre’]’, *DDLC*; ‘adj. I m. I f. Miserable, menyspreable’, *DNI*); en italià (*tignoso -osa* ‘2. fig. a. pop. Avaro, spilorcio. b. ant. Persona vile, dappoco, spregevole: io non mi pongo né con ragazzi né con tignosi (Boccaccio)’, *DTreccani*); o, amb altres matisos, en francès (*teigne* ‘loc. «Il est mauvais comme une teigne» ‘très méchant, hargneux’ i *teigneux -euse* ‘FAMILIER Hargneux, agressif’, *DLeRobert*, s. v. *teigne*).

La TINYA_m (sense, com veiem, ser-ne exclusiva) afectava de manera particular els infants i les classes socials baixes. Aquest fragment d’una epistola dels jurats de la ciutat de València de mitjan s. xv ens forneix una dura mostra de la pobresa i la marginació que podien anar associades a la malaltia i també dels mitjans amb què la mateixa societat provava de posar-hi solució:

(19) Qualse quinze dies ha, poch més o me[n]ys, en aquesta ciutat és stada atrobada acaptant una fadrina apellada Johaneta, de edat de huyt anys, poch més o me[n]ys, la qual se diu haurie ací menada una dona apellada Na Marió, de aquexa ciutat, qui era venguda veure una sa thia e, quant és stada ací, ha-la trobada morta, e, per ço com no havia de què-s pogués sostenir, fahia la dita Johaneta acaptar, e axí mateix per deu reals que havia a donar a una dona que la guaria de la *tinya* que tenia. E acaptant axí, sens licència alguna, sens albarà dels acostumats donar ací als que acapten, és stada presa e manada pendre per nosaltres e comanada al Pare dels Òrfens, e del Pare dels Òrfens fon comanada en una altra casa -com per rahó de la *tinya*, negú no la volgués tenir a fi que la dita Johaneta no-s perdés (*Epistolari de la València medieval*, 1441, p. 366).⁹

Atesa la necessitat d’amagar la malaltia i, potser també, atès el tipus de tractament que s’hi aplicava (cf. més avall ex. (24)), les persones afectades acostumaven a dur el cap cobert: això deu explicar el vincle de la TINYA_m amb el CAPELL que s’adverteix en alguna de les UF reportades adés (cf. ex. (1)). I això des d’antic: tinguem present ací el refrany que arreplega el *DCVB* d’un document de 1410:

(20) Dix lo *tinyós*: a tot jugam, menys a *capell* llevar (*DCVB*, s. v. *capell*; 1410).

Cf. en francès *teigneux -euse* ‘subst. Personne qui a de la peine à mettre la main au chapeau pour saluer’ (s. xvii; *TLF*).

La ciència medieval assajava de trobar explicació i remei a aquesta malaltia.¹⁰ Vegem, p. ex., on situava l’enciclopèdic *Llibre de Sidrac* l’origen de la TINYA_m: dins els pa-

9. Vinyoles / González (1981-1982) donen referències coetànies semblants de la ciutat de Barcelona.

10. Més avall, a propòsit específicament de l’evolució semàntica del llatí TĪNĒA, ja reportem alguna referència sobre les explicacions de l’origen de l’afecció en l’Antiguitat. Paral·lelament, la recerca

ràmetres de la teoria dels humors, llavors vigent, i amb arguments que potser encara accentuaven la connotació negativa que arrossegava l'afecció:

(21) [...] la mezelia d'on ve als hòmens? [...] De la fembra [...] cor quant la fembra à de ses flors e l'ome s'acosta a ela e engendra e concep, e les flors són caldes e cèques, que no són humides, l'enfant que ela haurà cové que sia *tinyós* o mezés (*Llibre de Sidrac*, s. XIII-XIV, p. 63-64).

No manca en els grans tractats mèdics medievals. El trobarem, p. ex., com a *tinea* en l'obra d'Arnau de Vilanova: en l'*Speculum medicinae*, a més de proposar remeis específics per a guarir-la,¹¹ classifica expressament la tinya entre les malalties contagioses i no dins les hereditàries, «morbi secundum communem experientiam sunt podagra et ptisis, lepra et *tinea* et barras [...]. Morbi contagiosi dicuntur qui a contagio et approximatione causantur» (p. 120). El tractat *Chirurgia Magna* (1363, Montpeller) de Gui de Caulhac hi reserva un espai notable. Per explicar l'origen de la malaltia, recorda el vincle antic que s'havia establert amb el llatí TĪNĒA 'cuc rosegador', del qual ens ocuparem més avall:

(22) Vel à *verme tineali*: nam sicut *tinea* vermis corrumpit lignum, ita *tinea* caput. Ad tinem, sequitur multiplicatio pediculorum, quae praetendit lepram. Et sic *tinea* modus est leprae (Gui de Caulhac, *Chirurgia Magna*, 1363 [1585], p. 276).¹²

El metge occità, seguint autors àrabs, fa una classificació de la TĪNYA_m en cinc tipus, classificació que va ser atesa fins a èpoques molt tardanes. Així mateix, proposa remeis per combatre-la. A casa nostra, ens consten receptes que volen combatre la malaltia des d'antic; vegeu-ne aquestes mostres, des de l'edat mitjana fins als s. XVIII-XIX:

(23) De madacina contra *tiyna*. A la *tinya* bona medicina e richa: ajatz cervel de vacha jove e orpiment vemeyl, soffre groc [...] e ben picat e mesclat ab la medicina sobre dita [...]. E si es veyla la *tinya*, pelatz lo ab lo silotre que s fa de orpiment e de cals viva o ab empastre de pe-

de remeis no és menys reculada en el temps. Només en l'àmbit romà, en trobarem, p. ex., en *De Medicina* d'Auli Corneli Cels (s. I aC.), com veurem autor d'una de les primeres descripcions clíniques de la malaltia (amb la denominació de PORRIGO), almenys que ens hagen arribat: «nitrum cum aceto, vel ladanum cum myrteo et vino, vel myrobalanum cum vino» (ed. Lee 1831, I: 133). N'hi ha en la *Historia Naturalis* de Plini el Vell (s. I dC.): «prodest ad hanc et cornus cervini cinis e vino utque non taedia animalium capillis increscant, item fel caprinum cum creta Cimolia et aceto» (xxviii, § 163). Cassius Felix (s. I), dels primers a fer servir la denominació de TĪNĒA en *De medicina* (s. v; ed. de Rose 1879: 10-11), proposa tractaments diversos, com ara, una cocció amb rosa, murta, mel, pell de magrana... Ha estat històricament rellevant i influent, així mateix, la medicina àrab: pensem en personalitats com ara Avicenna.

11. Cf. «Contra *tineam* et scabiem omnem in omni parte corporis [...]: R. ellebori albi et nigri, sulphuris vivi, atramenti, arsenici, litargiri, calcis vive, vitrioli, aluminis, cinerum claviculatorum recentium ana 3' s., argenti vivi extincti, viride eris ana 3 ii et de hiis omnibus fac pulverem, postea R. succi boraginis, scabiose, fumi terre, lapacii acuti ana 3' iii et buliatir totum simul, lento igne sine fumo cum fecibus olei olivarum et fecibus aceti et cum erit coctum, misce illi pulveres et pone ibi eciam picis 3' s. et cere quod volueris clarum vel spissum argentum» (p. 389).

12. En la versió catalana: «Es dita *tinya* del verm *tineal*» (Cauliach Coll., VI, 2a, 1; ms. de 1492; DCVB, s. v. *verm*).

gunta [...] Altre a tota ronya e a la *tinya* del cap: prenetz almartech de plom [...], sia tot confit ab oli e ab vinagre, e sia untat lo cap (*Tròtula de Mestre Johan*, c. 1375, 6bc).

(24) Recepta pera guarir *tinya* sense capell. Vera. cxiii. Sien presses fulles de baladre e sien messes en un canter e pux mit en lo canter tanta de orina de fadrins que cubra lo baladre e stigue axi nou dies e passats los non dies mit los dits orins e lo baladre a coure e metras li cendra [...] e tot ensemps coga tro que vinga la mitat e quant aura minuat la mitat trau baladre e met li los orins en una olla noua e metli dues onzes de pebre molt e una poqua de sal e una cullereta de mel e fes raure lo cap al pascient e lauali be lo cap ab aquesta aygua e lexical exugar e metli del engüent ques seguex tro sia guarit e axi lauaut e untant, o dos o tres capels fets de cals viua ab oli comú (Misser Joan, *Libre de Receptes de Micer Johan*, c. 1466, p. 419).¹³

(25) Ihesus. -Recepta per g[u]erir *tinya*- Primo, aver unes pinçes e pinçar lo cap del pacient. Aprés, aver reïna e dialteha e hu[n]tar-li'n les plapes al soley, e puys lançar-hi pols de verdet mòlt e ligar-lo-y ab h[u]n ligacap de li; e aprés, com venrà al sendemà, qua[n]t li serà de[s]fet li ligacap per tornar-lu corar, re[n]tar-s' à lo cap, e aprés pinçar, e despuy tornar-se rentar ab ayge del riu e, com serà segur axut, huntar-li ab les dites reïna e dialteha, e axi bé xv jorns 8 «Recepta per g[u]erir *tinya*» (ACA Ripoll 67). s. xv-xvi).

(26) Per la *tinya* convé rentar lo cap del pacient fins a la sanch ab orina de bou, aprés posar pols feta de aquell blanch que's veu en la fempta del pollam, fent-la secar en lo forn. També és molt a propòsit per a curar dit mal farina de sinigrec amb la quartana part del gra de crexens mesclat ab vinagre és singular remey per la *tinya* (Miquel Agustí, *Secrets d'Agricultura*, 1617, f. 14).

(27) Primera, per la *tinia* convé rentar lo cap ab orina de bou fins a la S[...] ch aprés posar pols feta de aquells blanques que's veuan en la femta del porchatam fenla sacar al forn (*Madasinas Proवादas*, s. xviii-xix, p. 38; ed. de Vilardell / Ginebra, 2005).

(28) Ungüent de tabaco. Pren una lliura de fullas de tabaco tendre, se picará en un morter y se posa lo such en un plat y s'[h]i tiran 3 onzas d'oli comú i tot junt se fa bullir, y quant lo oli se haurà sumit lo such del tabaco, s'[h]i tiraran 3 onzas de cera nova [y] 3 onzas de resina de pi, y en ser la cera fosa s'[h]i tiraran 3 onzas de tremantina de avet, y en ser fos se treu del foch, y de cola ab un drap de cànem fi. Lo tabaco ha de ser de rebrot, que no sia massa abansat, sols las fullas sian com la mà. És per tota llaga y *tinya* (*Receptari dels caputxins*, sense datar; c. s. xviii, p. 263).

(29) Remy per *tinya*, lo més segur per dolenta que sia, per gent robusta. Péndrer una escudella d'oli comú, un brot de baladra, una unsa de rancions de canselada, un sou d'or piment, dos dits d'arrel de matapoll, una dotzena de sardinas confitadas, ben rancias, fen tho bullir fins que'l matapoll quedi ben sech, y colat n'untarás la *tinya* ab una mica d'oli calent, després ho cubrirás ab una bufa de porch (*Còpia dels remeys*, sense data; finals del s. xix, p. 25; hi ha una altra recepta amb tabac com a base, p. 18).

Al s. xviii la «*tigna* [era] una vera piaga sociale» (Gelmetti 2015: 29) a Nàpols; de fet, va ser un dels motius per a crear en aquella ciutat l'Ospedale San Gallicano (1725): «pro curandis pauperibus et miserabilibus» els afectats per «lebra, scabie et *tinea*, seu prurigine in capite» (Muscardin 2015: 166). No deu ser debades que encara al s. xix hi hagués epidèmies de *tinya* del tipus *favus* (cf. *infra*) a llocs com ara París (Moreno Giménez 2019:

13. El baladre, la cendra, el sofre, l'oli..., són ingredients que s'han fet servir fins no fa gaire per a elaborar remeis que combatessen la *TINYA_M*, i altres afecció de la pell que la medicina popular associa; en tenim referència directa, p. ex., de la Marina Baixa. Cf. també el *Costumari botànic* de Joan Pellicer (2000: 147).

16) o Marsella (Arnaud 1888). Més avall el lector trobarà alguna altra referència sobre l'evolució de la categorització que ha fet la medicina de la TINYA_m.¹⁴

A la vora de la presència habitual d'aquesta malaltia en la vida de les persones durant segles, no hem d'oblidar que la TINYA_m, des d'antic i durant molt de temps, va ser associada a la simptomatologia d'una malaltia molt temuda: la lepra. Només cal recordar la reglamentació sobre la puresa ritual i la prevenció del contagi de la lepra que trobem a la Bíblia. Les normes per a distingir si una determinada lesió cutània era lepra o una afecció de gravetat menor (en concret i segons una visió actual, p. ex., una micosi cutània) ocupen un espai notable en el Levític (capítol 13). Els límits eren difícils d'establir: observem que allà on la Vulgata diu en llatí *lepra capitis ac barbae* (Lv, 13,29-30) apareix en les versions contemporànies com a *tinya* en català (o, paral·lelament a les versions castellana, italiana o francesa, *tinya*, *tigna*, *teigne*), seguida de la traducció literal («és *tinya*, és *lepra del cap o de la barba*», *Biblia de Montserrat*, 1992), o simplement com a *tinya* («*tinya* que ataca el cap o el mentó», *Biblia Interconfessional*, BCI 1996). En canvi, les traduccions catalanes medievals editades en la Bíblia del s. XIV mantenen en aquest context *lebra* o derivats:

(30) a. sive mulier in cujus capite vel barba germinarit *lepra* videbit eos sacerdos et siquidem humilior fuerit locus carne reliqua et capillus flavus solitoque subtilior contaminabit eos quia *lepra capitis ac barbæ est* (*Vulgata*; Lv, 13,29-30).

b. Hom o fembra en lo cap del qual o en la barba nexerà *lebra*, vega ell lo sacerdot: E si veu que sia pregont més avall del cuyr e en ell cabells roigs manuts, ensutzat és, car *lebra és dell cap o de la barba* (*Biblia catalana del s. XIV*, ms. *Peiresc*, ca. 1460-1465, p. 188b).

(31) a. Hom ho fembra en lo cap del qual o en la barba naxerà *lebrozia*, veja a ell lo sacerdot. E si veu que sia pregont més avall del cuyro e en ell cabells roigs manuts haurà, ensutzat és, car *lebrós és de cap o de la barba* (*Biblia catalana del s. XIV*, ms. *Egerton*, ca. 1465, p. 188b).

b. Hom o fembra en lo cap del qual o en la barbe naxerà *lebrozia*, veja a ell lo sacerdot. E si veu que sia pregont més avall del cuyro e en ell cabells roigs manuts haurà, ensutzat és, car *lebrós és de cap o de la barba* (*Biblia catalana del s. XIV*, ms. *Colbert*, ca. 1461 o 1471, p. 188d).

14. La presència de la TINYA_m en les arts plàstiques és també un indicador del grau de consolidació (*entrenchement*) històrica del concepte. La pintura n'ha donat bons testimonis; més avant n'oferim un exemple concret i alguna referència bibliogràfica (nota 16). Siga'ns permès d'esmentar-ne molt breument alguna altra ací.

És ben coneguda l'obra de Murillo (1672) en què apareix Santa Isabel d'Hongria (s. XIII) guarint persones afectades per la tinya. La malaltia és visible en més d'una creació de Goya. Recordem dos olis coetanis (1791-1792): en un, «Les noces», hi ha una colla de xiquets dins la comitiva dels nuvis; en l'altre, n'hi ha tres que proven d'enfilar-se a un arbre. En totes dues pintures s'adverteixen els símptomes de la TINYA_m en algun cap infantil. A mitjan s. XIX, hi ha un altre oli notable en què la malaltia es fa més que evident: «La pregària dels infants tinosos» d'Isidore Pils (1853); vegeu el comentari que en fa l'especialista en dermatologia Xavier Sierra Valentí (<<http://xsierrav.blogspot.com/2015/06/la-oracion-de-los-ninos-tinosos.html>> [Consulta: 26-09-2020]).

Ja amb un altre matis semàntic i més contemporàniament, recordem l'aiguafort del mateix Goya, «Aquellos polbos» (1799); l'obra representa un dels darrers actes de fe: fou reinterpretada per Dalí i li canvià el títol per «Aquells armaris tinosos» (1973).

La dificultat de distingir i, fins i tot, la confusió de la lepra amb la TINYA_m van ser habituals fins a època recent. Els manuals de medicina del s. XIX encara se'n feien ressò: vegeu, p. ex., la *Patologia interna* de Frank (1842, IV: 324) o el manual del metge higienista Monlau (1871³, II: 609).¹⁵ Especialment en la variant *favus*, pot provocar lesions tan desfiguradores que els afectats arribaven a ser segregats i, fins i tot, internats en llatzerets.¹⁶

D'aquell *entrenchment* d'altres èpoques, ens en resten testimonis de molt de valor. D'una banda, en trobem traces més evidents en la fraseologia, autèntic repositori de la memòria cultural (Zykova 2013; Sánchez-López 2015, 2018, 2020): entendre el sentit originari de moltes UF sol remetre al context que les originà. De l'altra, l'anàlisi del mateix procés de canvi semàntic ofereix la possibilitat de reconstruir els factors, sempre de caire cultural i pragmàtic i cognitiu, que mouen la construcció constant del significat. Però no sols d'això... Com s'ha dit adés i en Martines (2020), el significat evocat pels mots i potser d'una manera particular per les UF reflecteix l'experiència que l'ésser humà ha tingut amb el món: la relació que hi ha establert i la representació conceptual que ha arribat a bastir de cada cosa. Què és la TINYA_m? Com s'ha entès la TINYA_m al llarg del temps? Què significa el mot *tinya*? Sempre ha significat el mateix? I recuperant l'interrogant que ens fèiem adés en començar, per què s'estableix relació entre TINYA_m i ENVEJA? Què és l'ENVEJA? Com s'ha entès l'ENVEJA al llarg del temps? La recerca de respostes per a interrogants com aquests potser farà llum sobre el vincle més que estret que hi ha entre l'experiència humana amb el món i la cultura.

3. UNA ALTRA CLAU DE L'ENIGMA: L'EVOLUCIÓ DEL LLATÍ *TĪNĒA* I LA CONCEPTUALITZACIÓ DE LA MALALTIA CUTÀNIA (TINYA_M)

El descobriment del caràcter fúngic de la TINYA_m i la seva tipologia ha tingut un llarg procés històric (Gupta / Summerbell 2000; Reiss / Shadomy / Lyon 2012). L'afecció és coneguda des d'antic: Auli Corneli Cels a *De Medicina* al s. I aC. va fer una descripció clínica de la PORRIGO, segons la denominació usual en el llatí de l'època, que, segons sembla, es correspon amb la *tinea capitis* del tipus *favus*, probablement el tipus a què al·ludeixen les cites bíbliques anteriors. L'ús en llatí del mot TĪNĒA com a denominació per a aquesta afecció consta tardanament: en concret, al s. V en *De medicina* de Cassius Felix (Pusey 1979: 31 i 207):

15. Pot ser il·lustratiu dur ací la descripció que fa Monlau a la fi del s. XIX de la TINYA_m: «*Es la tiña especie de lepra de la cabeza, y enfermedad asquerosa, propia de la infancia, pues rara vez se manifiesta después de la pubertad. Es mucho más comun entre los pobres que en las clases acomodadas. Parece que el desaseo habitual, y el uso de alimentos groseros é indigestos influyen grandemente en su desarrollo*» (Monlau 1871³, II: 609).

16. El quadre del pintor neerlandès Ferdinand Bol «Els metges de la leproseria d'Amsterdam» (1649; Rijksmuseum, Amsterdam) presenta un xiquet amb el cap cobert de lesions: els metges de la institució són representats mentre discuteixen si podria o no tractar-se d'un cas de lepra o de tinya del tipus *favus* (Fernández Torres 2015: 5; Echevarría 2016: 22; Seoane 2018: 293). Veg. també Goldman (1968). Cf. en la nota 14 més referències a la presència de la TINYA_m en la pintura.

(32) *Tineas capitis* Graeci achoras vocaverunt. emergunt frequenter in corio capitis ex viscoso quodam ac tenacissimo humore mellis simili, *ut etiam et ulcera corticosa* ostentat (Cassius Felix, *De medicina*, s. 1, p. 10).

Els diccionaris del llatí tardà situaven usos semblants en èpoques encara més avançades; p. ex., el *DNiemeyer* recull *tinea* ‘gale [en francès], itch [en anglès]’ al s. VII, i el *DDuCange*, encara més tard, al s. XI (*tinea* ‘scabies [en llatí]’).

Hem de recordar que en llatí *TĪNĒA* (o -ĪA) inicialment donava nom a diversos tipus de, en termes generals, cucs rosegadors (de la roba, la fusta, la fruita...) i, especialment, a la larva d’arna (*DLewis*, *DLEnc* o *DLOxford* (‘The larva of a moth, beetle, etc., grub, maggot, esp. as destructive of clothes, books, and other materials’)); per aquesta via, l’adjectiu *TĪNĒŌSUS*, -A, -UM significava ‘infestat de cucs’ (*DLewis*, *DLEnc*, *DLOxford*).

Segons Solomons (1966: 116), el canvi semàntic *TINYA_{cuc}* > *TINYA_m* va sorgir de la creença que, atesa la semblança entre les zones del cuir cabellut afectades per la *TINYA_m* i la roba rosegada per les arnes (és a dir, per les *TĪNĒAE*), havien de ser aquestes mateixes les causants de l’afecció. Es tractava, doncs, d’una connexió de caire metonímic: s’explica la malaltia com a efecte de l’arna; cf. tot seguit (α):

(α) + EFECTE [‘síntoma prototípic de l’afecció: caiguda del cabell a clapes’] per CAUSA [‘cuc rosegador’] +

La connexió metonímica (α) recolza, al seu torn, sobre dues projeccions metafòriques: (β) des del domini *TEIXIT* vers el domini *CABELLS* i (γ) des del domini *TEIXIT AMB CLAPES ROSEGADES PER L’ARNA* vers el domini *CABELLS AMB CLAPES*; cf. tot seguit (β) i (γ):

(β) + CABELLS SÓN TEIXIT +

(γ) + CABELLS AMB CLAPES SÓN TEIXIT AMB CLAPES ROSEGADES PER L’ARNA +

Això, des d’una perspectiva cognitiva fonamentada en la Teoria de la Metàfora Conceptual d’orientació lakoffiana. La proposta explicativa pot ser més adequada si hi tenim en compte la Teoria de la Integració Conceptual (Fauconnier / Turner (2002), adequada en el sentit que permet descriure més ajustadament la conceptualització de la malaltia cutània amb l’amalgama de, si més no, dos espais mentals:

CUC QUE ROSEGA EL TEIXIT, LA FUSTA, EL PAPER
 ↓
 MALALTIA QUE FA CAURE EL CABELL I CAUSA NAFRES AL CAP (I AL COS)¹⁷

Aquesta amalgama, al seu torn projectada metafòricament, servirà per a entendre l’*ENVEJA* com a ‘malaltia causada per un cuc rosegador que destrueix la persona que l’experimenta, com l’arna destrueix el teixit, la fusta, el paper, el cuir cabellut..., que l’hostatja’. Vegem-ho amb una mica de detall.¹⁸

17. Sobre l’aplicació de la Teoria de la Integració Conceptual al català, veg. Martines (2012).

18. Cf. adés Caulhac; i encara al s. XVII en espanyol, *infra DCovarrubias*.

El ben cert és que, com veurem a continuació, de manera semblant al que s'ha esdevingut en català medieval i encara actualment en una part del domini lingüístic (cf. *infra*), els derivats romànics de TĪNĒA van tenir aquest doble sentit i, en algun cas, fins i tot, el mantenen. Això s'observa en francès: *teigne* (i variants antigues: *taigne*, *tegne*, *teingre*, *tinge...*) és 'Papillon dont la chenille est très nuisible aux tissus et aux vêtements', sentit atestat almenys des de darreries del s. XI, i també 'Infection du cuir chevelu par un champignon microscopique du groupe des dermatophytes', sentit atestat des del final del segle següent (s. XII; *DÉAF*, *TLFi*). Aquesta polisèmia es va mantenir en el francès medieval i renaixentista (*DMF*, *TLFi*). Actualment, el *D'Académie* presenta com a primera accepció de *teigne* la de 'Maladie du cuir chevelu [...]' i explica que «*teigne* se dit encore d'une espèce d'insecte qui ronge la laine, les fourrures, etc. On dit aussi *Mite*»; efectivament, l'*ALF* (mapa 1635, «Mite») mostra *teigne* i variants amb aquest significat cap al nord-est del domini francès, en connexió amb l'occità. El *DLeRobert* manté com a primera accepció 'Petit papillon de couleur terne (ex. la mite). *La teigne des jardins*'; presenta, però, com a *courant* la segona accepció: 'Maladie parasitaire du cuir chevelu entraînant la chute des cheveux'.

El *GDLI* recull *tigna* històricament en italià només com a 'Affezione contagiosa del cuoio capelluto [...]'; reporta, però, el masculí *tigno* 'Ant. Tignola, tarlo' (en Pietro Cattaneo, s. XVI), el derivat *tignola* (i variants: *tigninola*, *tignuola*) 'Entom. Denominazione generica di vari Lepidotteri di piccole dimensioni, appartenenti per lo più alla famiglia Tineidi, che vivono nelle case e nei magazzini e le cui larve si nutrono di sostanze di origine animale o vegetale come derrate alimentari, tessuti, carta, ecc.' (en Bono Giamboni, s. XIII; Boccaccio, s. XIV) i el verb *tignare* 'intr. (*tignò*). Ant. Essere roso, danneggiato dalle tarme' (en San Bernardino da Siena, s. XIV-XV); van en la mateixa línia els diccionaris històrics (*DCrusca*, *DTommaseo-Bellini*) i els contemporanis (*DGarzanti*, *DHoepli*, *DTreccani*).

En castellà *tiña* és majoritàriament ara el nom de l'afecció fúngica; de tota manera i com a reflex d'usos passats, tant el diccionari normatiu (*DLE*) com els de caràcter més descriptiu (p. ex., el *DMMoliner*, *DSeco*) recullen aquell significat com a primera accepció, i aquest, com a segona; concretament, 'Insecto lepidóptero que daña plantas, árboles y colmenas'. Hem atestat *tiña* (gràficament *tinna*) com a TĪNYA_{cuc} en documentació medieval, tant en textos dependents d'originals bíblics llatins en què hi ha TĪNĒA com en textos que deuen reflectir un ús més lliure:

(33) Non fagas tesoros en tierra, o lo come oruga e *tinna*, e o lo cauan ladrones e lo furtan; mas fazet tesoros en el cielo, o no lo come oruga ni *tinna*, ni lo cauan ladrones ni lo furtan [Cf. «nolite thesaurizare vobis thesauros in terra ubi *erugo et tineae* demolitur ubi fures effodiunt et furantur. thesaurizate autem vobis thesauros in cælo ubi neque *erugo neque tineae* demolitur et ubi fures non effodiunt nec furantur», Mateu 6.19-20] (Anònim, c. 1260, p. 31; *CNDH*).

(34) Et si la muelen [piedra que a nombre belmunicen] & la amassan con agua fazen della muy buen engudo. atal que no roye *tinna* ni danna gusano a aquella laour que con ello es fecha (Alfonso X, *Lapidario*, c. 1250, 60 v; *CNDH*).

Vegeu com relacionava el *DCovarrubias* al s. XVII els sentits de TĪNYA_{cuc} i TĪNYA_m, alhora que donava compte de *polilla*, la denominació ja llavors majoritària:

(35) *Tiña*, Lat. achor. oris. Antoni, Nebris. vna especie de lepra que nace en la cabeça, *que va royendo la piel* del casco, y corrompiendola, quasi *tinea*. Es *tinea* vn gusanico muy pequeño que llamamos *polilla*, el qual va gastando la ropa, y a essa semejança este humor corrosiuo, va apolillando el pellejo, y la carne de la cabeça (*DCovarrubias*, s. v. *tiña*, 1611).

L'aragonès coneix les formes *teña* i *tiña* com a 'cuc', 'eruga del pi' i també com a *TINYA_m* (*ALEANR*, mapa 430; *DRohlf's*, *DAndolz*, s. v. *teña* i *tiña*; *EBA*, s. v. *teña*, *tenya*, *tiña*).

En l'occità medieval hi ha *tinha* (i variants *tenha*, *teina*, *teinia*, *tinea*) amb aquest doble sentit. Cf., com a il·lustració, els exemples següents ([36]-[40]):

(36) *Contra tinha. Pren cautz viva et destenh la en ayga*. .IIII. o.v. vetz; apres met en una scudela d'aquela ayga meja liura d'oli d'olivas e sia ta[n]t menat entro semle unguen, del quel unta lo cap ras del pacient una vetz (Receptari mèdic medieval).

(37) Lo rey demanda: de que ve mezelia ni *tinha*? Sy[drac r[espon]: De femna aveno aquestas doas causas. [...] (*Sydrac*, f. 28b; *DLevy*, s. v. *tinha*).

(38) *En cel, unt laires no s'apropcha, ni tenia no'l corromp / Teinia manjuia* lo vestiment (Traducció del *Liber Scintillarum de Bède*, s. XIII, f. 96 i 62; *DRaynouard*, s. v. *teina*, *teinia*).

Tenim *tinha* i *arna* (o variants: *arda*, *arta*, *arlar*) en contextos de variació sinonímica semblants als que veurem més avall en català:

(39) Aiso fauc saber a cascun / qu' *arna e tinha es tot* un (Daudé de Pradas, *Dels ausèls caçadors*, s. XIII, p. 11).

(40) De *tinea* o *arlar*. *Tinea* es verm talment dit quar si te et esta tant e ls vestiments entro que ls ha rozegatz. Et engendra si, quan la rauba esta trop plegada ses airejar, de corrupcio del drap et del gros ayre. Autrament es dita 'arlar' [...] (*Elucidari de las proprietaz de totas res naturals*, s. XIV, p. 558; Hershon / Ricketts (ed.) (2018): p. 558).

El *Thesaurus Occitan* (*THESOC*) ens presenta encara ara com a 'teigne' (*TINYA_m*) les dues variants bàsiques: *tinha*, la més estesa (l'Ardecha, l'Avairon, Corresa, Cruesa, la Dordonya, l'Alt Loira, Puèi Domat i l'Alta Viena i part del Losera i Cantal), i *tenha* (l'Avairon, Cantal i el Losera),¹⁹ i, tot i que el tipus lèxic *arna* (i variants i derivats: *arnat*, *artat*, *arta*, *darna*, *darnat*) és el més usual, *tinha* o el derivat *tinhat* es diuen com a 'mite' a l'Arieja, l'Avairon, Corresa, Cruesa, la Dordonya, Lot, el Tarn i l'Alta Viena.²⁰ El mapa de l'*ALF* (mapa 1635, «Mite») oferia un estat de coses semblant. La lexicografia occitana contemporània confirma aquestes dades; cf., p. ex., *DAvril* (s. v. *teigne* [*tenha*]), *DHonorat* (s. v. *tinha*), *DMistral* (s. v. *tigno* f. [*tinha*], *tigna* v. [*tinhar*] 'arnar'), *DALibèrt* (s. v. *tinha*, *tinhar*).

19. Altres geosinònims presentats per aquesta font són: *copat*, *manjat*, *mita*, *mitat*, *mite* (fr.), *picat*, *polilla*.

20. Altres geosinònims presentats per aquesta font són: *gala*, *gòrma*, *pelada*, *rasca* (antic i amb una notable extensió) i *ronha*.

Semblantment, a l'edat mitjana, *tinya* era en català tant l'afecció cutània com les larves que atacaven la roba (*DCVB* i *DECat*, s. v. *tinya*). El *Llibre de contemplació* de Llull (1271-1274) ens ofereix testimoni primerenc de *tinya* i del derivat *tinyós*, testimoni en el qual s'intueix la marca social negativa de la malaltia a què al·ludíem adés.

(41) Si és gran fullia e gran oradura que hom qui sia mesell o *tinyós* s'en ergull de sa mesellia o de sa *tinya*, molt major follia e major oradura sens tota comparacio es, *Sényer*, en los *homens qui son orgulloses per so car son abundats* aquests bens temporals traspassables (Ramon Llull, *Llibre de contemplació en Déu*, 1271-1274, I.2, III, p. 249).

Els *Costums de Tortosa* ens ofereixen coetàniament el primer testimoni d'un derivat de *tinya* 'arna' en aquest cas, del participi *tinyat* (del verb *tinyar* 'arnar'; cf. *infra*), aplicat concretament a un drap malmès per les larves:

(42) Mas si l'auran venut per bo, e per bé fort, e per sancer, e el drap serà *tinyat* de la peça, o serà devés lo comprador, lo draper és tengut e obligat al comprador per les sarcidures o per plapes, si y són, o grans malfeytures (*Costums de Tortosa*, ms. de 1277, p. 462b).²¹

Al s. XIV el diccionari de rimes de Jaume Marc dona fe de la polisèmia del mot quan reporta les dues accepcions:

(43) *tinya* Per ço que rou lo drap

Per ronya de cap
(Jaume March, *Diccionari de Rims*, 1371, p. 75).

En el capítol següent, trobarà el lector una bona col·lecció de testimonis medievals de la polisèmia de *tinya*.

Localitzem el verb *tinyar* 'omplir-se de cucs' en textos medievals; a més, del testimoni dels *Costums de Tortosa* vist adés, cf. tot seguit dues mostres del s. XIV, la primera presa de la versió catalana del *Libre de les Medicines Particulars* de l'àrab Ibn Wafid (original àrab del s. XI; traducció de mitjan s. XIV), i la segona, del *Regiment de conservació de la pestilència* de Jacme d'Agramunt (1348, còpia de 1388); en aquest darrer hi ha també, com veurem més avant, *tinya* com a 'afecció cutània':

(44) E si posa hom de l'exenç ssobre los draps garde ls de *tinyar* e d'afolar (Ibn Wáfid, *Llibre de les medicines particulars*, s. XIV, p. 37. També al *DFarauldo*).

(45) Altra rahó per què ve pestilència particular asseyenaladament en una ciutat és per ço car està en loch pregon e ha montaynes altes a totes parts, e ls vulgars dien a aytal ciutat, ciutat hó loch offegat e aytal és la Seu d'Urgell car aytal loch no·s pot bé eventar e eventament és una cosa que tot a l'èer putrefacció, per què los vulgars posen los draps a eventar e a orejar per ço que no·s podrisquen ni·s *tiynnen* (Jacme d'Agramont, *Regiment de preservació de la pestilència*, s. XIVb, f. 57b).

21. Al manuscrit de 1272 hi ha *tylat*.

El *DIEC* i també el *DNV* recullen aquest sentit com a segona accepció, després de ‘micosi cutània’.

En el català contemporani *tinya* és general com a ‘afecció cutània’; tot i això, té encara una extensió remarcable com a ‘arna’, sobretot en comarques del català occidental: el *DCVB* i el *DECat* (s. v. *tinya*, 494a: 49 i ss.) situen aquest sentit a Balaguer, l’Urgell, el Vendrell, el Camp de Tarragona, el Priorat, la Terra Alta, Calasseit, la Ribera d’Ebre, el Maestrat i Morella. Ho confirmen l’*ALDC* (mapa 1541, «L’arna (cast. *polilla*, fr. *mite*, it. *tignola*)», el *PADLC* (mapa 1008, ídem) o l’*ALDT* (mapa 411, «L’arna»): *tinya*, com a forma única o en convivència *arna*, la denominació més estesa, es conserva a l’oest (part central i meridional) de Catalunya, sud de l’Aragó catalanoparlant i en la part interior de nord del País Valencià. Hi ha la variant *tenya*, més ajustada a l’ètim, atesa la *ĩ* de la TĪNĒA llatina originària,²² en alguna localitat de la Ribagorça (Estanya, Tolba; *ALDC*, m. 1541) i de la Llitera (Peralta de la Sal (*ALDC*, m. 1541; Sistac, 1993: 221), Castellonroi i Sant Esteve de Llitera (Giralt, 2005: 476)). El verb *tinyar* és ‘arnar’ (amb algun cas de *tenyar* a la Llitera; Giralt, 2005: 476) en punts del mateix territori; en tenim algun testimoni contemporani d’autor d’aquelles contrades:

(46) Que li deixessin rescabalar i recomençar la vida i anar al costat d’ell pels carrers de la població, mudat, amb la roba dels altres dies que venia *tinyant*-se al fons del caixó, barrejada amb la de la difunta, mortes des del dia llunyà (Sebastià Joan Arbó, *Terres de l’Ebre*, 1932; *CTILC* i *DDL*C).

Així, doncs, *tinya* com a ‘cuc rosegador’, ‘arna’, és ara un ús viu en un àmbit territorial lateral: aquesta mena de distribució pot indicar una extensió més gran en altres èpoques i una retracció posterior. Com s’esdevé amb altres casos vinculats amb la variació i el canvi lexicosemàntic, caldria disposar de corpus lingüístics més rics per a traçar amb seguretat la distribució diacrònica de *tinya* amb els dos significats (‘afecció cutània’ i ‘cuc rosegador’, ‘arna’) que ací ens ocupen i la competència que intuïm que degué produir-se amb *arna* quant al segon. És una qüestió que pot tenir un interès particular ací atès que, com veurem en el capítol 4, el punt de partença de les UF que considerem degué localitzar-se en aquest.

L’estat de coses en altres llengües romàniques veïnes i els testimonis documentals permeten suposar que aquesta extensió devia ser efectivament més gran, si més no, en època medieval. No obstant això, com es veurà en el capítol següent, la inclusió de *arna* a la vora de *tinya* en textos dependents de referències bíbliques en llatí en les quals hi havia TĪNĒA ja al s. xv podria ser ja un indicatiu de la retracció d’aquest sentit de *tinya*, si més no en alguna regió de l’idioma; això no exclou, com s’ha suggerit, que es tractés d’una *variatio* sinonímica que permetia evitar la polisèmia de *tinya*. En aquesta línia i només com a indicatiu, sense que pugui ser pres com a argument quantitatiu, observem que a la dar-

22. Sobre l’evolució etimològica, veg. el *DECat* (s. v. *tinya*, 494b: 35 i ss.) i Veny (comentari sobre el mapa 1008 («L’arna (cast. *polilla*, fr. *mite*, it. *tignola*)») del *PALDC*.

reria del s. xv, en el monumental *Cartoixà* de Joan Roís de Corella, allà on hi ha *tinea* ‘arna’ en el text llatí que serveix de base de quasi tota l’obra (la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, s. XIII) o en algun passatge bíblic, també en llatí, del qual opta en alguna ocasió, trobarem a) sovint *tinya*, d’acord amb l’original, però, cosa remarcable, sempre acompanyada per *arna*:

(47) a. Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra: ubi aerugo, et *tinea* demolitur: et ubi fures effodiunt, et furantur. Thesaurizate autem vobis thesauros in caelo, ubi neque aerugo, neque *tinea* demolitur, et ubi fures non effodiunt, nec furantur (Mt 6,19-20).

b. No vullau thesauritzar per a nosaltres tresors en la terra, hon *arnes* y *tinya* ho consumeixen, y hon los ladres foraden hi u furten, mas thesaurizau per a vosaltres tresors en lo cel, hon hi *arnes* ni *tinya* ho consumeixen, ni ladres no y foraden ni u furten (Corella, *Primer del Cartoixà*, 1492, p. 661).

O b) ja directament *arna* tot sol:

(48) a. talis enim in morte pauperrimus erit; quia thesaurizat, et ignorat cui congregaba ea, an *tinea* demolienti, an furi effodienti, an hosti diripienti, an igni devoranti (Ludolf de Saxònia, *Vita Christi*).

b. Ha tesaurizat hi ignora de qui seran les sues riqueses: o de les *arnes*, o dels ladres, o del foch que u devore, o dels enemichs que u roben (Corella, *Segon del Cartoixà*, 1500, p. 670) a. Unde Chrysostomus: Quemadmodum vermis de ligno nascitu, et lignum a verme cosumitur, et *tinea* de veste a qua corroditur; sic diabolus insidiatur, et occasionem quaerit, ut qui cogere hominem ad malum non potest, studeat ut ex bonis operibus malum inanis gloriae nascatur, et quod bonum erat, ex inani gloria sit malum.

b. Diu sant Crisòstom: «així com lo verme naix de la fusta e la devora, e les *arnes* en les vestidures, axí lo diable treballa que, si a mal obrar no pot conduir l’ome, que n les bones obres lo corquó de vanaglòria entre perquè les rosegue e les corompa, e de bones sien males» (Corella, *Terç del Cartoixà*, p. 783).

4. L’ENVEJA, LA TINYA ‘AFECCIÓ CUTÀNIA’ I... LA TINYA ‘CUC ROSEGADOR’, ‘ARNA’: LA HISTÒRIA D’UNA VELLA RELACIÓ COGNITIVA

Com hem vist, *tinya* pot aparèixer tot sol com a ‘cuc rosegador’, ‘arna’, en els textos antics. Cal remarcar que, a més, no són estranys en la documentació els casos en què la trobem coordinada amb *arna*: això potser s’ha d’interpretar com a variació sinonímica o, més tost, com a voluntat de precisió davant la polisèmia de *tinya*:

(49) Posant emperò vestidures en preciosos fusts axí com ciprés o en semblants qui han bones odors per conservar-les de *tinya* e de *arnes* no es peccat car la intenció no es carnal (Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones*, 1396, p. 383; *Dagüló*, s. v. *tinya*).

O també amb valor metafòric del tipus que analitzarem en aquest epígraf; cf. l'exemple següent aplicat a la negligència pel mateix Francesc Eiximenis:

(50) negligencia diu aquest savi no es sinó *tinya e arna* amagada en drap preciós qui per tal cant no y es vista tot lo drap corromp e troça e'l fa gitar finalment al femer (Francesc Eiximenis, *Lo terç del crestià*, c. 1384-1385, 220; *DBalari*, s. v. *arna*).

En aquest sentit, és interessant que Antoni Canals mantinga *tinya*, paral·lelament a la TÍNËA de l'original llatí, i que avantpose *arnes* en la traducció d'un fragment del llibre de Job citat dins l'*Epistola ad sororem* del pseudo-Bernat, que el dominic valencià va traduir en *Carta de sant Bernat a sa germana* tot seguit, primerament, la traducció de Canals i, en el segon fragment, l'original en llatí; més avant tornarem sobre el passatge del llibre de Job (cf. *infra* Job 13,28 en ex. [54]):

(51) a. Membre't que çendre es e çendra tornarás pols es e pols tornarás car axi ho dix lo Senyor tot poderos al primer hom reduex a la tua memoria les paraules que dix Job parlant de si matex: «Yo'm deg corrompre axí com a podrimer e esser destrohit axí com la vestadura qui és roseguada per les *arnes* e per la *tinya*» (Antoni Canals, *Carta*, c. 1396-1410, p. 637).

b. *Memento quia cinis es, et in cinerem reverteris. Pulvis es, et in pulverem ibis. Sic enim ait Dominus primo homini. Reduc etiam ad memoriam ea quæ Job de se locutus est dicens: «Qui quasi putredo consumendus sum et quasi vestimentum quod comeditur a tineæ [Job, 13,28]»* (pseudo-Bernat, *Epistola ad sororem*, s. XII-XIII, p. 1302b).

Llegim *tinya* en contextos metafòrics que deuen tenir orígens antics. Adés hem reportat un exemple d'Eiximenis aplicat a la negligència (cf. *supra* ex. [50]). No és menys valuós per a nosaltres ací el text següent: dins un seguit d'elements simbòlics, inclosos diversos animals que remetien a vicis i pecats, hi ha la *tinya* (en coordinació amb *arnes*) aplicat a l'enveja:

(52) Prech-te consciència mia, que consideres quina e qual eras ans que lo pare de moltes misericòrdies te convertís ab la gràcia de sa conpunció: No eras brandó, ni ciri luminós, ans eras carbó fumós, prudent e tenebrós; e ara ést ciri luminós e làntia flamejant devant la presència dels sobiran Senyor, ést luminosa per clara conaxença e ardent per caritat e dilecció, eras sepulcre, hon jahia la mia ànima, separada de la vida de les ànimes benaventurades, en lo qual sepulcre te rosegaven vèrmens de vicis e-t suclaven sangoneres de gola e luxúria, que manaven tota la mia virtut espiritual en un glop. O lassa, ¿e què diré de la *tinya* e *arnes* de enveja, de les serps de engan, de la garrulitat de les granotes, dels escorpins de ira, dels cans infernals de detracció, qui-t mordien e-t esquinçaven en diverses parts, mas la mia ànima mesquina no sentia aquests dampnatges, per tal com jahia morta dins lo sepulcre, qui era ple de tota sutzura e abhominació (*Tractat de Confessió*, 1413 [ms. 1420], f. 49va).

Felip de Malla participa d'aquestes projeccions metafòriques: la *niella*, brossa que malmet el blat que envaeix, i la *tinya* 'arna', larva que rosega el teixit allà on habita, serveixen per a il·lustrar l'acció dels malintencionats i difamadors:

(53) Més te supplich que de tu foragites mals parlars e judicis e tot murmurar e susurrar de racó e de plaça [...]. Certes, tant valria contra aquests qui parlen a lur guisa e diffamen la gent que no ls fa dan, com contra ruffians qui viuen de peccat fer nòmina e crida, per stirpar-los com a mala *niella* destructiva del blat, e com a *tinya* que, destruhint lo drap, dintre aquell fa casa (Felip de Malla, *Memorial del pecador remut*, 1420-1430, p. 206).

No pot ser casual que aquesta imatge aparega dins el capítol «Tractant de los peccats dels jueus, los quals principalment los induhiren per dar mot a Jhesús» (cap. IV, vol. II, *Memorial del pecador remut*). El focus d'atenció del capítol són l'enveja, causa de l'acusació dels jueus contra el Crist, i, lligada amb aquest pecat capital, la maledicència: no debades, Malla inclou una descripció esfereïdora de l'enveja (p. 189) que segueix de prop el text clàssic d'Ovidi en *Les metamorfosis* (llibre II: 765-780; cf. *infra* en nota), i referències explícites a la Bíblia i a la patrística.

Imatges com aquestes del CUC QUE ROSEGA són antigues i arrelades culturalment per a conceptualitzar tant la destrucció o, ja en un terreny més subjectiu i moral, la corrupció i els vicis com els sentiments i els estats anímics i les malalties que consumeixen, que afecten negativament la persona que els experimenta, en general, de manera persistent i no palesa, amagada. I convé tenir-ho present per a entendre usos com els anteriors i també UF que són encara vives, com ara les que ens ocupen. Vegeu-ne, només com a il·lustració, alguna mostra d'origen bíblic, de molt de valor ací:

(54) Qui quasi putredo consumendus sum, et quasi vestimentum quod comeditur a *tinea* (Jb 13,28; *Vulgata*).

(55) Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadaver tuum; subter te sternetur *tinea*, et operimentum tuum erunt *vermes* (Is 14,11; *Vulgata*).

(56) salus autem mea in sempiternum erit, et justitia mea in generationes generationum. Sicut enim vestimentum, sic comedet eos *vermis*; et sicut lanam, sic devorabit eos *tinea* (Is 51,8; *Vulgata*).

(57) Sicut *tinea* vestimento, et *vermis* ligno, ita tristitia viri nocet cordi (Pr 25,20; Biblia *Vulgata* Clementina).

(58) Thesaurizate autem vobis thesauros in caelo, ubi neque aerugo, neque *tinea* demolitur, et ubi fures non effodiunt, nec furantur (Mt 6,20; *Vulgata*).

És metàfora estimada pels nostres escriptors antics, sovint amb dependència dels textos bíblics; en altres casos, amb projecció de la imatge a altres dominis conceptuals. En general, serveixen per a conceptualitzar sentiments, emocions o situacions que afecten negativament i de manera persistent o durativa el qui les experimenta (TRISTOR, MALA CONSCIÈNCIA, IRA, AMOR (NO CORRESPOST), DESIG, GUERRA...); cf. les mostres següents:

(59) Salomón dix: axí con *arna* gasta les vestadures e'l *verm* lo fust axí nou la tristor al cor del hom (*Breviari d'amor*, Bibliothèque nationale, París, ms. Esp. 353, 194; s. XIVb; *DBalari*).²³

(60) La sisena, car la virtut tostemp té l'om alegre, ço diu lo dit doctor, e proveu per tant car no ha al món aytal alegria com és haver bona consciència e no haver remordiment de pec-

23. Cf. *supra* Pr 25,20 (ex. [57]).

cat, car, com diu la Escriptura, quant lo *verm de la consciència* rou a l'om jamés l'om no pot ésser alegre, ne cor d'om peccador no pot jamés estar alegre molt ne sens dolor, car lo peccat li aporta lo dit *verm* fins a les entràmenes (Francesc Eiximenis, *Dotzè*, I.1, 1385, p. 380).

(61) Dins lo qual diu Senyor que lo verme d'ells no mor, ni lo foch d'ells se apaga. És lo verme lo remordiment de la consciència, que de continu, ab plor, dolor e tristícia, los rosega, hi com a foch los crema, recordant les culpes hi iniquitats per les quals han dexat perdre eternalment la glòria hi són en penes eternes (Corella, *Terç del Cartoixà*, 179).

(62) als penidents convé la mirra perquè ab amargor de contrició los pecats mortifica als qui aprofitar començen per mortificar les passions es mester la mirra majorment per matar lo verme de ira que rosega lo cor de aquell qui en virtut aprofita contra aquells qui ab injúries lo mouen (Joan Roís de Corella, *Lo Quart del Cartoixà*, «Dels engüents de les Maries», cva; incunable).

(63) Cell Texion qui·l buytre·l menga·l fetge / e per tots temps brota la carn de nou, / en son menjar aquell ocell may clou; / pus fort dolor d'aquesta·m té lo setge, / car és hun verme qui romp la mia pensa, / altre lo cor, qui may cessen de rompre, / e llur treball no·s porà enterrompre / sinó ab ço que d'aver se defensa (Ausiàs Marc, *Poesies*, s. xva, xiii, v. 21).

(64) Aquell voler qu'en mi no troba terme / és lo mijà per on dolor m'agreuja / l'estrem d'aquest fora natur'allevia / ffort e punyent, mas encansable verme (Ausiàs Marc, *Poesies*, s. xva, CXII, v. 78; vegeu també: I, v. 42; XXXIII, v. 40; LXXIII, v. 19).

(65) e vist quant tart en son temer / claven la vira, / lo moviment d'aquesta ira / és un corcó / que·ls dóna mortal passió, / puix, ab tals faltes, / viure les fan com a malaltes (Jaume Gassull, *Lo somni de Joan Joan*, 1497, v. 2854).

(66) La terçera cosa de hon neix humilitat és pensar què és hom de present. E açò significa lo fust que està entre corda e corda, lo qual és burell, significant que hom de present és vil, miserable, viciós e defectible e ple de corch de dolents desigs, de dolents moviments e passions, negligent e tart a tot bé e inclinat a tot mal (*Spill de la vida religiosa*, 1515, f. 83 r).

(67) Per ací entrà en Spanya lo corcó de la guerra dels carthaginesos, com se dirà per avant (Pere Antoni Beuter, *Primera part de la Història de València*, 1538, p. 81).

Oportunament els nostres diccionaris recullen aquests sentits per a mots com ara *corc* (*DCVB*, s. v. 7; *DDLC*, s. v. 2ab), *corcó* (*DCVB*, s. v. 5; *DDLC*, s. v. 1ab; *DIEC*, s. v. 2; *DNV*, s. v. 2), *cuc* (*DCVB*, s. v. IV i *cuc de la consciència* 'corcó, remordiment'; *DDLC*, *cuc de la consciència* 'remordiment'; *DNV*, s. v. 8) o *quera* (*DCVB*, s. v. 5; *DDLC*, s. v. 2a; *DNV*, s. v. 6). Són presents en textos posteriors fins a l'hora d'ara:

(68) El corch dels zels minava lo cor del rey (Angel Ruiz Pablo. *Poesies*. Maó: Imp. Parpal, 1911, p. 28; *DCVB*).

(69) I sent el corcó de la culpabilitat rosegant-la perquè tan sols els ha enviat un missatge en tots aquells mesos (Silvestre Vilaplana, *Un sepulcre de lletres minúscules*, 2015, p. 39; *CIVAL*).

(70) Tú vòls matár ó ser mòrt; males còses son les dos: si mates, et matarán; si et maten, ¿hiá res pichór? Y el cuquet de la consiènsia, eixe cúq rosegadór, que nit y dia no pára d'avisár al pecadór. (Anònim, *Un pillo y els chics educats en la casa de benefisensia*, 1846, p. 65; *CTILC*).

(71) Tanmateix també formaven part de la teranyina espessa amb què molts vilatans provaven d'ofegar la quera de la mala consciència (Jesús Moncada, *Camí de sirga*, 1988, p. 13; *DDLC*).

Fins i tot amb els verbs *arnar* (*DCVB*, s. v. 1a; *DDLC*, s. v. 3: ‘[Un sentiment negatiu] apoderar-se [d’algú] consumint-lo lentament’) i *corcar* (*DCVB*, s. v. 3; *DDLC*, s. v. 3: ‘[Una circumstància, una idea, un sentiment, una malaltia] causar en [algú] un dolor intern o un malestar intens i continuat’, ‘[Algú] sentir un dolor intern o un malestar intens i continuat’):

(72) -Espolsa la peresa que t’*arna* i et consum (Joan Alcover, *Poemes bíblics*. Barcelona: La Revista, 1918, p. 90; *DCVB*, *DDLC*).

(73) [...] però ell pensava per què no he heretat jo el ducat de Gandia si Joan és més jove que jo, no ho digué mai en veu alta però sé que era un pensament que el *corcava* (Joan F. Mira, *Borja Papa*, 1996, p. 199).²⁴

Per ací és on comencem a ataïllar que la vinculació de l’ENVEJA amb el CUC QUE ROSEGA i, en concret, amb l’arna, i, és a dir, també la tinya, sembla que té una llarga tradició. Llegim a *Flors de virtut* una descripció dels efectes de l’enveja per mitjà de la comparació amb el cuc (*verme*) que consumeix la fusta i l’arna que consumeix la roba (cf. *supra* el fragment de [57] pres de Pr 25,20 i, més avall, Pr 14,30). Es tracta de la traducció catalana de Francesc Santcliment a finals del s. xv de l’original italià *Fiore di virtù* (s. XIV) atribuït a un tal *frate* de Tommaso; vegeu en la traducció catalana (74a) i en (74b), l’italià original:

(74) a. E del vici de la enveja se lig en la Summa dels vicis que, axí com lo *verme* consumeix lo fust e la *arna* consumeix la vestimenta, axí la *enveja* consumeix l’ome (Francesc de Santcliment, *Flors de virtut*, 1489, p. 80).

b. Del vizio della invidia si tratta nella Somma de’ vizj, ove si dice che, siccome lo *vermine* consuma il legno, e le *tarme* le vestimenta, cosi consuma la invidia il corpo dell’uomo (*Fiore di virtù*, cap. III, p. 23).

La mateixa traducció de l’*Epistola ad sororem* (s. XII-XIII) del pseudo-text Bernat que feu Antoni Canals (c. 1396-1410) i que citàvem adés ens obri un camí encara més planer: compareu l’original llatí i la versió catalana:

(75) a. Invidia cuncta germina virtutum concremat, invidia cuncta bona pestifero ardore devorat; *invidia tinea est animae*; invidia prius se ipsam *mordet* quam alterum, invidia primum suum *mordet* auctorem; invidia sensum hominis *comedit*, pectus urit, mentem lacerat, cor hominis quasi quaedam pestis pascit.

b. La enveja devora tota los bens ab gran ardor plena de pestilència. *La enveja es tinya de la anima*. *La enveja primerament dampnifique al enveyos* que al qui porta la enveja. La enve-

24. Trobarem coses semblants en altres llengües properes; cf. en espanyol, *DLE* (s. v. *carcoma*, 3; s. v. *gusano*: gusano de la consciència; també a gusanillo); en italià, *DTreccani* (s. v. *tarlo* 1a, *verme* ‘Passione che rode, che consuma (cf. l’uso analogo, più com., di tarlo): il v. dell’invidia, del rancore, della gelosia’); n francès, *DAcadémie* (s. v. *ver*: ver rongeur).

Aquesta imatge no degué ser aliena al llatí: «morderi conscientia» ‘to feel the sting of conscience’ Cícero. Tusc. 4, 20, 45); “hunc mordebit objurgatio” Quint. 1, 3, 7 (*DLEwis*, s. v. *conscientia*, 3); «dole-re occulto mordetur» (*DLEnc*, s. v. *mordeo*).

ja primerament *mort* si matexa. La enveja mort primerament lo enveyos. La enveja discipa tot lo seny del hom. Crema lo pits, mortifica la pensa e *rosegua* lo coratge del hom axi com una febre pestilencial (Antoni Canals, *Carta*, c. 1396-1410, p. 543).

Vet ací el fil que cercàvem... La metàfora +L'ENVEJA ÉS LA TINYA DE L'ÀNIMA+, és a dir, 'el cuc que rosega l'ànima' és una creació literària del pseudo-Bernat? Certament, sembla que va tenir una notable extensió la referència a aquest autor: en trobarem al·lusions directes en època contemporània (Cf., p. ex., el *Promptuari moral sagrat* de Pere Salses, vol. V, 1737: p. 69; en trobarem citacions en textos semblants castellans, italians, francesos...). Però no sembla que siga pròpiament l'origen últim de la imatge: si més no, en trobem atestacions anteriors. La cosa deu venir de més lluny i, doncs, deu tenir arrels més pregones. Recordem les mostres extretes de la Bíblia adés en què ja descobrim la imatge del CUC QUE ROSEGA, destructor del medi o de l'hoste en què habita. Llegim en el llibre de *Proverbis* de la Bíblia en la versió grega o Septuaginta els versicles reproduïts en [77]: *σῆς*, el mot destacat, és 'arna' (*DLexSeptuagint*, s. v. *σῆς* 'moth'). Els textos de la Vetus Latina editada per Sabatier, van traslladar al llatí més fidelment *σῆς* per *tinea*; la Vulgata va recórrer a una solució més abstracta (*putredo*):

- (76) a. *πράϊθυμος ἀνὴρ καρδίας ἱατρός, / σῆς δὲ ὀστέων καρδία αἰσθητικὴ* (Biblia Septuaginta, Pr 14,30; ed. de Rahlfs 1935, I).
 b. *Mansuetus homo, cordis medicus est: tinea ossium, cor intelligens* (Vetus Latina Italica, Pr 14,30; ed. de Paul Sabatier, 1762, II, p. 230).
 c. *vita carniū sanitas cordis putredo ossium invidia* (Vulgata, Pr 14,30; ed. Weber-Gryson, 2007).

Les traduccions més contemporànies s'acosten a la imatge originària; vet-ne ací una mostra en català, espanyol, francès i italià:

- L'ànim serè dona vida al cos, l'enveja és un *corc*²⁵ dins els ossos (Pr 14,30; BCI).
 (77) El corazón manso es vida del cuerpo; la envidia es *caries* de los huesos (Pr 14,30; BdJ).²⁶
 (78) Un coeur calme est la vie du corps, mais l'envie est la *carie* des os (Pr 14,30; SEG i BdJ).
 (79) Un cuore tranquillo è la vita di tutto il corpo, l'invidia è la *carie* delle ossa (Pr 14,30; SBibbia CEI).²⁷

És aquesta una metàfora estimada i present amb variants en els pares de l'Església i en els teòlegs i predicadors des de l'edat mitjana fins ben tardanament tant en llatí com en vulgar. La trobarem sovint en comentaris dels passatges de Mateu o de Lluc o dels Proverbis ací ja citats, o en reflexions sobre l'enveja i les conseqüències d'aquesta damunt

25. Hi ha *corcò* en la versió adaptada al País Valencià (1996).

26. Cf. també: «El corazón apacible es vida para la carne; la envidia es carcoma de los huesos» (Pr 14,30; RVR); «La mente tranquila es la vida para el cuerpo, pero la envidia corroe hasta los huesos» (Pr 14,30; LPD).

27. Cf. també: «Un cuore sano è vita per il corpo, ma l'invidia è il tarlo delle ossa» (Pr 14,30; La Nuova Diodati).

l'envejós. Vegeu-ne només una mostra que hem obtingut de la consulta del *Corpus Córporum: repositorium operum latinorum apud universitatem Turicensem* (ens hi remetem per a les referències bibliogràfiques dels textos citats d'aquest corpus):

(80) [invidia] *Qualis vero est animae tinea, quae cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem* (Sant Cebrià de Cartago, *De Zelo et Livore*, s. III).

(81) Exsultate, orantes pro eis, ut eos socios habere in sanctorum collegio mereamini: reprehendentes et ostendentes eis quod ipsa invidia est illa pessima *tinea*, quae purpuramenta virtutum demolitur, aerugo quae thesaurum sapientiae depraedatur, bruchus qui terrarum virentia comburit; quia quidquid boni operis virescit in homine, pene pestis invidiae perdit (Sant Agustí, *Ad fratres in eremo commorantes*, 40; s. IV-V).

(82) Invidia cuncta virtutum germina concremat, invidia cuncta bona ardore pestifero devorat [...] *Invidia est animi tinea*, sensum comedit, pectus urit, mentem afficit, cor hominis, quasi quaedam pestis, depascit (Isidor de Sevilla, *Synonyma*, 83, 0854A; s. VI-VII).

(83) Ibi *tinea* non est, id est invidia, quia nullus invidet beatudini sanctorum (Haymo Halberstatensis, *Homiliae*, 118, 0183C; s. IX).

(84) Invidia est animi *tinea* (Bernardus Claraevallensis, *De interiori domo*, 184, 0533B 49; s. XI-XII).

(85) Invidia animae *tinea* est, sensum comedit, pectus urit, mentem afficit, cor hominis quasi quaedam pestis depascit (Anselm de Canterbury, *Exhortatio ad contemptum temporalium et desiderium aeternorum*, 158, 0682C; s. XI-XII).

(86) Aerugo ergo significat carnalia peccata, quae videntur, *tinea* vero spiritualia quae non videntur, sicut est ira et invidia (Alà de Lilla, *Distinctiones dictionum theologicalium*, 210, 0974B; s. XI-XII).

(87) *Tinea*, quae vestes latenter rodit, *invidia* est, quae studium bonum lacerat, et compactionem unitatis dissipat (Tomàs d'Aquino, *Catena aurea*, in Lc., 12, 9, 38; s. XIII).

Fora d'aquest corpus, siga'ns permès de dur també, si més no, Joan Crisòstom (s. IV-V):

(88) a. Οὐδὲ γὰρ οὕτω ξύλον καὶ ἔριον σῆς ἐγκαθήμενος καὶ σκώληξ διατρῶγειν εἴωθεν, ὡς ὁ τῆς βασκανίας πυρετὸς αὐτὰ κατεσθίει τὰ ὀστᾶ τῶν βασκαινόντων, καὶ τῆς ψυχῆς τὴν σωφροσύνην λυμαίνειτ.

b. Non enim ita lignum et lanam insidens *tinea* et vermis corrodere solet, sicut *invidiae* febris ipsa invidentium absument ossa, animique labefactat moderationem (Joannes Chrysostomus, *Opera Omnia*, vol. 12, p. 727a i b).

Així podrem entendre més bé el vincle amb aquestes altres expressions de l'enveja que connecten amb les UF que ens han mogut en aquesta recerca; expressions que trobarem en textos medievals:

(89) *Envega* no és sinó *verme* que mate l'ànima (Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, 1410, VI, p. 41).

(90) hòmens *envejosos* qui totstemp han corrosiu dins son cor qui·ls *rosega la ànima* (*Tractat de Confessió*, 1413 [ms. 1420], f. 46rb).

(91) Si solament envejaves les coses pertinents a tu, e que, perdent-les l'altre, tu les poguesses haver, e d'açò fosses certa, no obstant que és gran pecat, no seria tan abhominable;

mes haver *enveja e menjar-te les entràmenes* per cosa que tu no pories haver en un partit ne en altre, és treball sens profit (*Curial e Güelfa*, c. 1450, p. 225).

(92) La *dolor enuejosa* que'l *rosegaua* (Isabel de Villena, *Vita Christi*, c. 70).

(93) A l'*envejós* continuament lo *rosega* la *enveja* (*Isop Faules* 20; DCVB).

Expressions que es mantenen en els usos contemporanis:

(94) No es altra cosa l'*enveja* que *cuch*: *cuch* en lo *rosegar* á la quieta; *cuch* en no danyar sinó lo millor; *cuch* en la baixesa (Codinach i Espinalt, Joan, *Aplech de sentencies y pensamientos de filosofhs insignes*, Barcelona: Est. Tip. La Hormiga de Oro, 1903).

(95) Aixís li ho vaig prometre i aquella nit mateixa estava ja baix l'acció poderosa d'una febra, encesa pel *cuc d'enveja*, ¿a qué negar-ho?, que fea agitar-me front les blanques quartilles nerviosament (Diego Perona, *Clar de lluna*, 1916; ed. de Lluís Messeguer, *Antologia d'escriptors castellanencs*, València: AVL, 2004, p. 449).

(96) Càlla, càlla, tu! Al menys sabessis dissimular l'*enveja* que't *corca* (Narcís Oller, *Al llapis y a la ploma*, 1918).²⁸

(97) Es *corc de s'enveja* la roegava de part de dins, aprimant-la més de cada dia. Pareixia un feix d'ossos dins una pell de bòc, de magra, morena i peluda (Joan Rosselló de son Forteza (1949): *Tardanies*, Palma de Mallorca: Moll, p. 103).

(98) Ni més ni menys que una vida plena de rancúnies, ambicions, rabosseries i enveges... Envejós per damunt de tot... Bé diuen que l'*enveja menja més que la tinya*... Per açò havia estat sempre tan flac (Eduard Soler i Estruch, *De la ingènua veritat*, València: Ed. Torre, 1961, p. 46).

(99) Quan contemple la pràctica de qualsevol activitat elevada al grau d'excel·lència absoluta [...], el *cuc de l'enveja em rosega* cruelment les entranyes: oh, com m'agradaria (alternativament) ser tan bon puntaire com ma mare, tan bon astrònom com Fred Hoyle, tan bon poeta com Espriu, tan bon violinista com Perlman, tan bon... (Joan F. Mira, *Punt de mira i altres papers*, València: Tres i Quatre, 1987, 145-147).

(101) Eren veïns, *els rosegava l'enveja* que esparracà la ciutat (Ballarín i Monset, Josep Maria, *Barcelona*, Barcelona: Columna, 1992).

(102) tampoc no entenien per què fra Pere havia triat aquell ajudant de fora del monestir i no havia sigut un d'ells l'elegit per a col·laborar-hi en aquell nou treball d'investigació. El *corcó de l'enveja els rosegava* l'ànima (Victor Peris, *Nit i la tempesta del no-res*, València: Tabarca, 2004, p. 108).

La consulta del CTILC permet comprovar l'ús en el català contemporani del mot *enveja* acompanyant verbs que expressen les nocions d'«experimentar» (*tenir, sentir*) o de «causar en altri» (*fer, provocar, produir, despertar, causar, inspirar...*); i també amb verbs que expressen la noció de «patir» (*rosegar, menjar, devorar, turmentar, corsecar, bequejar, enverinar..., morir*).

Com s'ha pogut advertir al llarg d'aquest epígraf, sota aquestes expressions hi ha una determinada conceptualització de l'ENVEJA: + CUC QUE ROSEGA LA PERSONA EN QUÈ L'ALLOTJA

28. Cf. l'edició de 1899 en l'Almanach de l'Esquella de la Torratxa per a 1899: «Calla, calla, tú! Al menos sabessis dissimular l'enveja que se't menja» (Narcís Oller, «La reunió de la tiple» (p. 138-145; <https://arca.bnc.cat/arcabib_pro/ca/catalogo_imagenes/grupo.do?path=1002041>)).

(LA PERSONA ENVEJOSA) +; i, no ho oblidem, un cuc que, a més, és vist com a causa d'una malaltia cutània. Açò degué obrir el camí a l'associació de l'ENVEJA amb la TINYA_m. Com hem vist, aquesta imatge deu connectar amb una antiga tradició que hem pogut remuntar fins als textos bíblics; se situa dins l'òrbita de la metàfora bàsica que conceptualitza les passions, els sentiments, els estats d'ànim i les malalties que nouen qui se'n sent afectat.

No és tampoc lluny d'aquella representació de l'ENVEJA esplèndidament reflectida en els versos d'Ovidi en les *Metamorfosis* (II, 768-782): aquella terrible figura malalta i devastada pels seus propis sentiments negatius davant el bé d'altri.²⁹ Aquesta imatge de l'ENVEJA com a + MALALTIA EXPERIMENTADA PEL MATEIX ENVEJÓS + és ben present en la gran tradició grecollatina i va perdurar en la literatura, el pensament i la ciència de les edats mitjana i moderna, sobretot de la mà de la medicina vinculada amb la teoria dels humors,³⁰ i ha deixat petja en llengües diverses (cf., p. ex., Dickie 1975: 379 i ss.; Balint 2007; Minou 2017). El *Dizionario delle sentenze latine e Greche* de Renzo Tosi (1991 [2018³]: 1136) reporta el vers horacià, ja esdevingut proverbial, «Invidus alterius macrescit rebus optimis» (*Epistulae*, I, 2, 57), el ressegueix en literatura medieval i del Renaixement llatina i vulgar i en els repertoris fraseològics europeus; cf. alguna de les UF que aporta: «Invidus a propria roditur invidia», «L'invidia rode se stessa», «Come i tarlo consuma il legno cosí consuma l'invidia il corpo dell'uomo»,³¹ «L'envie, soi-même se desvie».

Aquesta antiga imatge del CUC ROSEGADOR projectada metafòricament sobre les passions, els sentiments, els mals..., que afecten l'ésser humà, ha permès conceptualitzar parcel·les certament vinculades amb l'experiència. En aquest cas concret que ens ha ocupat ha tingut l'interès particular que s'hi ha afegit el vincle que s'establia entre aquell cuc rosegador o tinya, metàfora de l'enveja, i l'origen de la malaltia cutània. La posterior

29. Recordem-la: «[...] videt intus edentem / vipereas carnes, vitiorum alimenta suorum, / Invidiam visaque oculos avertit; at illa / surgit humo pigre semesarumque relinquit / corpora serpentum passuque incedit inertem. / utque deam vidit formaque armisque decoram, / ingemuit vultumque una ac suspiria duxit. / pallor in ore sedet, macies in corpore toto. / nusquam recta acies, vivent robigne dentes, / pectora felle virent, lingua est suffusa veneno; / risus abest, nisi quem visi movere dolores; / nec fruitur somno, vigilantibus excita curis, / sed videt ingratos intabescitque videndo / successus hominum carpitque et carpitur una / suppliciumque suum est. [...]» (II, 768-782).

30. Vegeu tan sols com a il·lustració de la manera com prova de situar-se l'enveja dins aquella concepció de la medicina aquests dos fragments del llibre dels *Quesits o perquens (Regiment de sanitat i tractat de fisiognomonía)* traduït per Pere Tomic al s. xv: «Per què lo qui ha la pupil·la de l'ull que en lo circuit de aquella appar una similitud de foch és senyal que tal home és envejós, loquaç e temeràs? / E per quant los melancònichs són de lur natura temerosos e envejosos, per quant la enveja no és altra cosa sinó contristar-se del bé d'altri e los melancònichs sempre són trists, e, encara, són loquaços per quant la loquacitat proceix de poquesa de intel·lecte, per ço los hòmens qui han los ulls de tals pupil·les han les dites condicions» (p. 208) i «Per què l'ome qui ha la veu aspra és envejós e reté lo mal en lo seu cor? / La enveja proceex de tristícia que ha l'ome del bé d'altri e la causa de açò és la humor melancònica; on, per ço los envejosos són melancònichs. E la aspresa de la veu prové de aspredat del canó del pulmó, la qual se engendra de frigiditat e siccitat de complecció, com són los melancònichs. E perquè los melancònichs naturalment són temerosos, per ço lo mal e la iniquitat que ells han en lo seu cor no u manifestan per temor, mas retenen -la en lo cor» (p. 242).

31. El paral·lelisme d'aquesta UF és més tost amb textos bíblics.

monosemització del mot *tinya* a favor del nom de la malaltia en la major part del territori (i de les llengües romàniques occidentals) va enterbolir aquell vincle originari i la motivació dels fraseologismes sobre els quals hem volgut fer llum.

5. CONCLUSIONS

a) El vincle que s'observa entre ENVEJA i TINYA en les UF examinades ací ateses té arrels profundes: aquestes arrels tenen a veure amb el concepte que s'havia bastit de l'ENVEJA en èpoques antigues com a malaltia que destrueix l'envejós. La projecció metafòrica del CUC QUE ROSEGA el medi que l'allotja deu remuntar-se, si més no, als textos bíblics en els quals, com hem vist, s'aplica expressament a l'enveja i a altres passions humanes.

b) L'experiència amb el món (*embodiment*) i, com s'ha provat de mostrar ací amb un cas particularment interessant, la cultura o el sistema de creences i de representacions que basteix cada societat és una eina i un filtre del món: la creença del món antic que el que ara identifiquem com una infecció fúngica era provocat pel mateix cuc que rosegava la roba va permetre la projecció de la TÏNËA per a conceptualitzar aquesta afecció.

c) El significat dels mots està profundament condicionat pel context cultural que els embolcalla i les necessitats cognitives dels usuaris. L'aprofitament dels corpus textuais i l'anàlisi diacrònica de l'evolució del significat amb les eines teòriques de la Semàntica d'orientació cognitiva són mitjans que poden obrir camins profitosos en l'estudi del català.

d) La fraseologia i els parlars vius poden conservar estadis evolutius pretèrits: per desvelar-los cal atendre els textos i el context cultural.

BIBLIOGRAFIA

- AGRAMONT, Jacme d' (1998): *Regiment de Preservació de Pestilencia*, ed. de Joan VENY. Lleida: Universitat de Lleida i Enciclopèdia Catalana.
- AGUSTÍ, Miquel (1617): *Secrets d'Agricultura*. Barcelona.
- ALCOVER, Joan (1918): *Poemes bíblics*. Barcelona: La Revista.
- ALDC = VENY, Joan / PONS, Lúdia (2001-2019): *Atles Lingüístic del Domini Català*, v. 1-9. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://aldc.espais.iec.cat/>>.
- ALDT = GIMENO, Lluís (1997): *Atles lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ALEANR = ALVAR, Manuel *et al.* (1979-1993): *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. Madrid / Zaragoza: CSIC / Institución Fernando el Católico.
- ALF = GILLIÉRON, Jules / EDMONT, Edmond (1900-1910): *Atlas linguistique de la France*. París: Champion. <<http://lig-tdcge.imag.fr/cartodialect5/#/>>.

- ALFONSO X (2014): *Lapidario*, ed. de Pedro Sánchez-Prieto. Madrid: Fundación José Antonio de Castro.
- ANÒNIM (1846): *Un pillo y els chics educats en la casa de benefisensia*. València.
- ARNAUD, François (1888): *Les Teignes à Marseille, notes historiques et statistiques*. Marseille: Typographie et Lithographie Barlatier-Feissat.
- ASENSI ARTIGA, Vivina (1992a): *Murcia: sanidad municipal (1474-1504)*. Múrcia: Universidad de Murcia.
- ASENSI ARTIGA, Vivina (1992b): *Tratamiento documental de la sanidad municipal en Murcia a finales del siglo XV*. Múrcia: Universidad de Murcia.
- BALINT, Bridget K. (2007): «Envy in the intellectual discurs of the high middle ages», p. 41-55.
- BALLARÍN I MONSET, Josep Maria (1992): *Barcelona*. Barcelona: Columna.
- BCI = Bíblia Catalana Interconfessional [versió catalana] Associació Bíblica de Catalunya, Editorial Claret i Societats Bíbliques Unides, 1993.
- BdJ = *La Bible de Jerusalem (traduite en français sous la direction de l'École Biblique de Jérusalem)*, CELEF, 1998 [versió francesa]; *La Biblia de Jerusalén*, Desclee De Brouwer, 2009 [versió espanyola].
- BERGUEDÀ, Guillem de (1955): «Amics Marques, enqera non a gaire», ed. de Martín de Riquer: «Las poesías de Guilhem de Berguedán contra Pons de Mataplana», *Zeitschrift für romanische Philologie*, vol. 71, p. 1-32 (<[http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.1\(Riquer\).htm](http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.1(Riquer).htm)>, *RIALTO* [Consulta: 08-09-2020]).
- BERGUEDÀ, Guillem de (1996a): «Can l'ivern [...]», ed. de Martín de Riquer: *Les poesies del trobador Guillem de Berguedà, text, traducció, introducció i notes per Martí de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 106 (<[http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.1\(Riquer\).htm](http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.1(Riquer).htm)>, *RIALTO* [Consulta: 08-09-2020]).
- BERGUEDÀ, Guillem de (1996b): «Can l'ivern [...]», ed. de Martín de Riquer: «Las poesías de Guilhem de Berguedán contra Pere de Berga», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 25, p. 247-27 (<[http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.2\(Riquer\).htm](http://www.rialto.unina.it/GIBerg/210.2(Riquer).htm)>, *RIALTO* [Consulta: 08-09-2020]).
- BEUTER, Pere Antoni (1998): *Primera part de la Història de València*, ed. de Vicent Josep Escartí. València: Universitat de València.
- Bíblia catalana del s. XIV* = RIERA, Jaume (transcripció) / CASANELLAS, Pere (notes i glosari) / PUIG, Armand (estudi introductori) (2004): *Bíblia del segle XIV: Èxode. Levític*. Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya / Abadia de Montserrat.
- Bíblia de Montserrat* = Monjos de Montserrat (1992): *La Bíblia de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bíblia septuaginta* = RAHLFS, Alfred (ed.) (1935-1979): *Septuaginta*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- CANALS, Antoni (1857): *Carta de sant Bernat a sa germana*, dins BOFARULL, Próspero: *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. XIII. Barcelona: Imprenta del Archivo.
- CANALS, Antoni (2020): *Tractat de Confessió*, ed. d'Emili Casanova per al CICA.
- CANELLADA, María Josefa / PALLARÉS, Berta (2001): *Refranero español: refranes, clasificación, significación y uso*. Madrid: Castalia.
- CANTERA ORTIZ DE URBINA, Jesús (2005): *Refranero latino*. Madrid: Ediciones AKAL.

- CELS, Aureli Corneli (1831): *On Medicine: In Eight Books, Latin and English*, vol. 1, ed. d'Alexander Lee. Londres.
- CAULHAC, Gui de (1363 [1585]): *Chirurgia Magna*. Lió: Philip Tinghi.
- CHRYSOSTOMUS, Joannes (1838): *Opera Omnia*, vol. 12, ed. de Bernardi de MONTGOUCON. París: Gaume Fratres, Bibliopolas.
- CICA = *Corpus Informatizat del Català Antic*, TORRUELLA, Joan (dir.) / PÉREZ SALDANYA, Manuel / MARTINES, Josep / selecció de textos de Vicent Martines. <<http://lexicon.uab.cat/cica>> [Consulta: 09-09-2020].
- CIM-9-MC, TERMCAT (2008): *Classificació internacional de malalties: 9a revisió: modificació clínica*, 6a edició. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Salut: Pòrtic.
- CIMTAC = *Corpus Informatizat Multilingüe de Textos Antics i Contemporanis*, MARTINES, Josep / MARTINES, Vicent (dir.) / ANTOLÍ, Jordi / SÁNCHEZ, Elena (coord.). Alacant: Universitat d'Alacant/ISIC-IVITRA [Consulta: 09-09-2020].
- CIVAL = *Corpus Informatizat del Valencià*. Acadèmia Valenciana de la Llengua. <<http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>> [Consulta: 09-09-2020].
- CLARAMUNT, Salvador (2014): *Societat, cultura i món mediterrani a l'Edat Mitjana*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CNDH = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico*. <<https://webfrrl.rae.es/CNDHE/view/inicioExterno.view;jsessionid=888D27B50479799812AD4566219A8F06>> [Consulta: 20-03-2020].
- CODINACH I ESPINALT, Joan (1903): *Aplech de sentencies y pensaments de filosofhs insignes*. Barcelona: Est. Tip. La Hormiga de Oro.
- COLONNA D'ISTRIA, Jean / COLONNA D'ISTRIA, Robert (1996): *Pruverbii di Cosica*. Ajaccio: CRDP de Corse.
- Comèdia de un rey irritat* = MIRÓ, Ramon / VILA, Pep (2012): «*Comèdia de un rey irritat / contra sa filla per ser enamorada / de un caballer*, una obra del Barroc rossellonès popular», dins *Actes del IV Congrés d'Història de Girona, «La Girona del barroc»*. Rosselló: Annals de l'Institut d'Estudis Giranins.
- Comèdia famosa del gloriós Sant Caietano* = DÍAZ I VALLALONGA, Ramon (ed.) (1997): *A. Albert Burguny i Castelló. Teatre i poesia*. Barcelona: L'Abadia de Montserrat.
- Còpia dels remeys* = PERA, Fray Domingo de la: *Còpia dels remeys que usaba el célebre... Útils per a totes las familias. Seguit de: Explicación de las cualidades, virtudes y efectos del romero, que en catalán se llama romani*. Sense lloc d'impressió, sense data, finals del segle XIX, 36 p.
- Corpus Córporum: repositorium operum latinorum apud universitatem Turicensem*. <<http://www.mlat.uzh.ch/MLS/>>.
- Costums de Tortosa* = MASSIP I FONOLLOSA, Jesús (ed.) / DUARTE, Carles (col·laborador) / MASSIP, M. Àngels (col·laboradora) (1996): *Costums de Tortosa*. Barcelona: Fundació Noguera.
- CTILC = *Corpus Textual Informatizat de la Llengua Catalana*. IEC. Joaquim Rafel (dir.). URL: <<http://ctilc.iec.cat/>. <https://dlc.iec.cat/>> [Consulta: 09-06-2020].
- Curial e Güelfa* = ÀVALOS, Enyego d': *Curial e Güelfa*, ed. A. Ferrando (2007). Toulouse: Anacharsis.

- D*Académie = *Dictionnaire de l'Académie Française*. <<https://www.dictionnaire-academie.fr/>>.
- D*Aguiló = AGUILÓ, Marian (1914-1934): *Diccionari Aguiló*, 8 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- D*Alibèrt = Alibèrt, Louis (1966): *Dictionnaire Occitan-Français d'après les parlers languedociens*. Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Estudis Occitans.
- D*Andolz = ANDOLZ, Rafael (1992⁴): *Diccionario aragonés. Aragonés-castellano, castellano-aragonés*. Saragossa: Mira.
- Daudé de Pradas = SCHUTZ, Alexander Herman (1945): *The Romance of Daude de Pradas: Called Dels Auzels Cassadors*. Columbus: Ohio State University Press.
- D*Avril = ABVRIL, J. T. (1839): *Dictionnaire Provençal-Français*. Apt: Edouard Cartier, Imprimeur-Libraire.
- D*Balari = BALARI, Josep (1926-1936): *Diccionari Balari*, a cura de Manuel de Montoliu, 2 vol. (lletres A-G). Barcelona: Universitat de Barcelona.
- D*Covarrubias = COVARRUBIAS, Sebastián de (1611): *Tesoro de la lengua castellana, o espanyola*. Madrid: Luis Sanchez.
- D*Crusca = *Vocabolario dell'Accademia della Crusca*. <<http://www.accademiadella-crusca.it/it/pagina-d-entrata>> [Consulta: 25-01-2020].
- D*CVB = ALCOVER, Antoni M. / MOLL, Francesc de Borja (1978² [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 10 vol.
- D*DLC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, Joaquim Rafel (dir.). <<http://dcc.iec.cat/ddlcI/scripts/>>.
- D*DuCange = DU CANGE, Charles Du Fresne *et al.* (1883-1887): *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort: L. Favre.
- D*ÉAF = *Dictionnaire Étymologique de l'Ancien Français*. Heidelberger Akademie der Wissenschaften Romanisches Seminar der Universität Heidelberg. <<http://www.deaf-page.de/fr/index.htm>>.
- D*ECat = Coromines, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial / La Caixa, 10 vol.
- D*Faraudo = FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís: *Vocabulari de la llengua catalana medieval*, accessible en línia: <<https://www.iec.cat/faraudo/>> [Consulta: 20-09-2020].
- D*Garzanti = *Dizionario Garzanti Linguistica*. <<http://www.garzantilinguistica.it/>>. [Consulta: 25-01-2020].
- D*Hoepli = *Dizionario Italiano*. <http://www.grandidizionari.it/Dizionario_Italiano.aspx?idDcf.1> [Consulta: 25-01-2020].
- D*Honorat = HONNORAT, S. J. (1846-1847): *Dictionnaire provençal-français, ou Dictionnaire de langue d'oc ancienne et moderne*. Digne: Repos, Imprimeur-Libraire-éditeur.
- DICKIE, Matthew W. (1975): «Ovid. Metamorphoses 2.760-64», *The American Journal of Philology*, vol. 96 (4), p. 378-390.
- D*IEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona. <<https://dlc.iec.cat/>>.
- D*LE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario de la lengua española*. <<https://dle.rae.es/>>.
- D*LEnc = SEVA I LLINARES, Antoni (dir.) (1993): *Diccionari llatí-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

- DLeRobert* = *Dictionnaire Le Robert*. <<https://dictionnaire.lerobert.com/>>.
- DLevy* = LEVY, Emil (1894-1924): *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, 8 vol. Leipzig.
- DLewis* = LEWIS, Charlton T. / SHORT, Charles (1879): *A Latin Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- DLexSeptuagint* = MURAOKA, Takamitsu (1993): *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Lovaina: Peeters Publishers.
- DLOxford* = *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1968.
- DMistral* = MISTRAL, Frederic (1878-1886): *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*. Ais de Provença: Delagrave.
- DMMoliner* = MOLINER, María (2002): *Diccionario de uso del español*. Madrid: Gredos.
- DNiemeyer* = NIEMEYER, Jan Frederik (1976): *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. Leiden: E. J. Brill.
- DNV* = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LENGUA (2016): *Diccionari Normatiu Valencià. València*. <<http://www.avl.gva.es/lexicval/>>.
- DRaynouard* = RAYNOUARD, François (1842): *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours comparés avec les autres langues de l'Europe latine*. Paris: Chez Silvestre: Libraire.
- DRohlfs* = ROHLFS, Gerhard (1985): *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- DSeco* = SECO, Manuel / RAMOS, Gabino / ANDRÉS, Olimpia (1999): *Diccionario del español actual*, 2 vol. Madrid: Aguilar.
- DTommaseo-Bellini* = TOMMASEO, Nicolò / BELLINI, Bernardo (1865-1879): *Dizionario della Lingua Italiana*, 8 vol. Tori: UTET. <<http://www.tommaseobellini.it/#/>> [Consulta: 25-08-2020].
- DTreccani* = *Vocabolario Treccani*. <<http://www.treccani.it/>> [Consulta: 25-07-2020].
- EBA* = NAGORE, Fancho (dir.) (1999): *Endize de bocables de l'aragonés seguntes os repertorios lexicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*, 4 vol. Osca: IEA.
- ECHEVARRÍA GARCÍA, Lourdes (2016) «Reseña histórica del descubrimiento de los hongos dermatofitos desde el siglo I A. C. hasta los trabajos actuales», *Scientific International Journal*, vol. 13 (3), p. 21-33.
- EIXIMENIS, Francesc (2005): *Dotzè del Crestià (I.1)*, ed. de Xavier Renedo, coordinació de Sadurní Martí, amb la col·laboració d'Enric Bassegoda, Miriam Cabré, Montserrat Galí, Jorge García López, Daniel Genís, David Guixeras, Eva Izquierdo. Girona: Universitat de Girona.
- Epistolari de la València medieval* = RUBIO Vela, Agustín (1998): *Epistolari de la València Medieval*, vol. 1. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FALCUCCI, Francesco Domenico (1918): *Vocabolario dei dialetti della Corsica*. Cagliari.
- FAUCONNIER, Gilles / TURNER, Mark (2002): *The Way We Think: Conceptual Blending And The Mind's Hidden Complexities*. Nova York: Basic Books.
- Faules Isòpiques* = de Aviano, Alfonso, Poggio y altres autors. Text català y gravats reproduïts de dues edicions gòtiques del segle XVI (Barcelona, 1550 i 1576) per Ramon Miquel i Planas. Barcelona, 1908.

- FELIX, Cassius (1879): *De Medicina ex graecis logicae sectae auctoribus liber translatus*, ed. de Valentin Rose, Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig: Teubner.
- FERNÁNDEZ TORRES, Belkys (2005): *Sensibilidad antifúngica de los dermatofitos*, Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili.
- FERRER, Vicent (1988): *Sermons*, vol. VI, ed. de Gret Schib. Barcelona: Barcino.
- FEULARD, Henri (1886): *Teignes et teigneux. Histoire médicale. Hygiène publique. thèse de médecine de Paris n° 193*. Paris: Steinheil Éditeur
- Fiore di virtù* (1856), ed. d'Agénore Gelli. Florència: Felice Le Monnier.
- FRANK, Joseph (1842): *Patología interna*, vol. IV. Madrid: Librería de la señora viuda de Calleja é Hijos.
- GARCÍA BALLESTER, Luis (1988): *La Medicina a la Valencia Medieval*. València: Edicions Alfons el Magnànim / Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.
- GASSULL, Jaume (1911): *Lo somni de Joan Joan*, dins MIQUEL I PLANAS, Ramon (ed.): *Cançoners Satírics Valencians*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- GDLI = BATTAGLIA, Salvatore (ed.) (1966-2002): *Grande Dizionario della Lingua Italiana*, 21 vol. Torí: UTET. <<http://www.gdli.it/>>.
- GEERAERTS, Dirk / GRONDELAERS, Stefan (1995): «Looking back at anger: Cultural traditions and looking back at anger: Cultural traditions and metaphorical», dins TAYLOR, John / MACLAURY, Robert (ed.): *Language and the Construal of the World*. Berlin: De Gruyter, p. 153-180.
- GELMETTI, Carlo (2015): «La dermatologia e la venereologia nel Medioevo», dins GELMETTI, Carlo (ed.): *Storia della Dermatologia e della Venereologia in Italia*. Milà: Springer, p. 76-102.
- GIRALT, Javier (2005): *Lèxic de la Llitera*. Lleida: Milenio.
- GOLDMAN, Leon (1968): «Favus mistaken for leprosy by artists of the renaissance», *Arch Dermatol*, vol. 98 (6), p. 660-661.
- GUERRA, Francisco (1988): «Origen de las epidemias en la conquista de América», *Quinto centenario*, vol. 14, p. 43-52.
- GUPTA, A. K. / SUMMERBELL, R. C. (2000): «Tinea capitis», *Medical Mycology*, vol. 38, p. 255-287.
- HERSHON, Cyril P. / RICKETTS, Peter (ed.) (2018): *Elucidari de las proprietaz de totas res naturals*. Egletons: Carrefour Ventadour.
- HUNT, Tony (1990): *Popular medicine in thirteenth-century England*. Cambridge: D. S. Brewer.
- JOAN ARBÓ, Sebastià (1932): *Terres de l'Ebre*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- La Nuova Diodati = *La Sacra Bibbia Ossia l'Antico e il Nuovo Testamento tradotti da Giovanni Diodati*, Società Biblica Britannica, 2000.
- LANGACKER, Ronald W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1991): *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- LAPUCCI, Carlo (2007): *Dizionario dei proverbi italiani*. Roma: Mondadori.

- Libre de Receptes de Micer Johan* = MOLINÉ I BRASÉS, Ernest (1914): «Receptari de Micer Johan», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, any XIV, núm. 54, p. 322-336 i 407-440.
- Llibre de Sidrac* = MINERVINI, Vincenzo (1982): *Il «Libro di Sidrac». Versione catalana*. Bari.
- LLULL, Ramon (1906-1914): *Obres de Ramon Lull. Libre de contemplació en Déu*, vol. I-VII, ed. M. Obrador i Bennassar, Miquel Ferrà i Salvador Galmés. Palma de Mallorca.
- LPD = Bíblia Llibre del Poble de Déu.
- MALLA, Felip de (1981): *Memorial del pecador remut*, vol. 1, ed. Manuel Balasch. Barcelona: Barcino.
- MARC, Ausiàs (2005): *Poesies*, ed. de Pere Bohigas, edició revisada per Amadeu-J. Sobreres i Noemí Espinàs. Barcelona: Barcino.
- MARCH, Jaume (1921): *Diccionari de Rims*, ed. d'Antoni Griera. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (2017): *Diccionari de fraseologia (segles XVII-XXI)*. València: Universitat de València.
- MARTINES, Josep (2012): «La integració conceptual o blending i l'arc de Sant Martí. Vers una semàntica cognitiva diacrònica i cultural», *eHumanista/IVITRA*, vol. 2, p. 240-270. <<http://www.ehumanista.ucsb.edu/>> eHumanista/IVITRA, volume 2.
- MARTINES, Josep (2020): «Cap a una semàntica cognitiva del català (I): la cognició, el cos, l'espai i el temps», *Estudis Romànics*, vol. 42, p. 323-343.
- MARTINES, Josep (en premsa): «*Gratar la tinya: una aproximació diacrònica a la fraseologia*».
- MINOU, Lina (2017): «Envy's pathology: Historical contexts», *Wellcome Open Research*, vol. 2 (3), p. 1-23.
- MIRA, Joan F. (1987) *Punt de mira i altres papers*. València: 3i4.
- MIRA, Joan F. (1996): *Borja Papa*. València: 3i4.
- MONCADA, Jesús (1988): *Camí de sirga*. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- MONLAU, Pedro Felipe (1871³): *Elementos de higiene pública o arte de conservar la salud de los pueblos*, I y II. Madrid: Moya y Plaza.
- MORENO GIMÉNEZ, José Carlos (2019): *Historia de la micología y las micosis*. Fundación Profesor Novoa Santos: la Corunya.
- MUNTANER, Ramon (2015): *La «Crònica» de Ramon Muntaner: edició i estudi*, 2 vols., ed. de Josep A. Aguilar Àvila. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MUSCARDIN, Carlo (2015): «Il primo ospedale dermatologico del mondo: l'Ospedale San Gallicano dall'origine (1725) fino all'inizio del XXI secolo», dins GELMETTI, Carlo (ed.): *Storia della Dermatologia e della Venereologia in Italia*. Milà: Springer, p. 166-171.
- NGL = *Nou Glossari General Lul·lià*. Centre de Documentació Ramon Llull - Universitat de Barcelona. <<http://nggl.ub.edu/>> [Consulta: 20-09-2020].
- NORRI, Juhani (2016): *Dictionary of Medical Vocabulary in English, 1375-1550: Body Parts, Sicknesses, Instruments, and Medicinal Preparations*. Londres / Nova York: Routledge.

- OLLER, Narcís (1918): *Al llapis y a la ploma*. Barcelona: Il·lustració Catalana.
- OVIDI (1929 [2011³]): *Les metamorfosis*, vol. 1, llibres 1-5. Barcelona: Fundació Bernat Metge. Tipografia Emporium Biblia Vulgata Clementina.
- PALDC = VENY, Joan (2007-2019): *Petit Atlas Lingüístic del Domini Català*, v. 1-7. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. <<https://aldc.espais.iec.cat/>>.
- PÀMIES I RIUDOR, Víctor (2020): *Paremiologia catalana comparada digital*. <<https://pccd.dites.cat/>> [Consulta: 07-10-2020].
- PATERNOSTRO, Luigi (2020): *Storie e memorie. Proverbi mormannesi e Così cuseddi. Proverbi e indovinelli*, sense any. <https://www.faronotizie.it/pdf/2007/2007_04/PROVERBI%20MORMANNESI.pdf> [Consulta 07-08-2020].
- PELLICER, Joan (2000): *Costumari botànic: recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes*, vol. 1. Picanya: Edicions del Bullent.
- PERIS, Víctor (2004): *Nit i la tempesta del no-res*. València: Tabarca.
- PERONA, Diego (1916 [2004]): *Clar de lluna*, ed. de Lluís Messeguer, *Antologia d'escriptors castellanencs*. València: AVL.
- PLINI EL VELL (2020): *Naturalis historiae*. Harvard University Press <https://www.loebclassics.com/view/pliny_elder-natural_history/1938/pb_LCL330.3.xml?mainRsKey=yNDuY9> [Consulta 07-08-2020].
- Primer del Cartoixà* = GARCIA PERIS, Vicent (2015): *La traducció corellana de la Vita Christi de Ludolf de Saxònia. (Edició i estudi traductològic del llibre Primer, València, 1496)*, Tesi doctoral, Universitat de València, dirigida per Albert Hauf i Valls.
- PSEUDO-BERNAT (1839): *Epistola ad sororem*, dins Joannis MABILLON (ed.): *Sancti Bernardi Abbatis Clarae-Vallensis Opera Omnia*, vol. 2. París: Gaume Fratres, Bibliopolas.
- PUSEY, Allen William (1979): *The History of Dermatology*. New York: AMS Press.
- QUESADA SANZ, Jesús (1954): «Algunos aspectos de la medicina en Murcia durante la época de los Reyes Católicos», *Murgetana*, vol. 6. p. 53-97.
- Recepta per g[u]erir tinya* (ACA Ripoll 67). s. xv-xvi; ed. de Lluís Cifuentes, 2018. <<https://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?obra=3990>> [Consulta: 09-09-2020].
- Receptari dels caputxins* = SERRA, Valentí (2014): «L'aportació dels frares caputxins a la tradició gastronòmica, agrària i mèdica de Catalunya», *Analecta Sacra Tarraconensis*, vol. 87, p. 221-269.
- Recull d'exemples* = YSERN, Josep-Antoni (2004): *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*, vol. I i II. Barcelona: Barcino.
- REISS, Errol / SHADOMY, H. Jean / LYON, G. Marshall (2012): *Fundamental Medical Mycology*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- RIALTO = *Repertorio informatizzato dell'antica letteratura trobadorica e occitana*, Maria Careri (coord.), Stefano Asperti (Roma Sapienza), Francesco Carapezza (Palermo), Maria Careri (Chieti-Pescara), Costanzo Di Girolamo [-2018], Paolo Di Luca [2018-] (Napoli Federico II), Giosuè Lachin (Padova), Walter Meliga (Torino), Paolo Squillaciotti (C.N.R. Firenze), Redazione informatica (Francesca Sanguineti). <<http://www.rialto.unina.it/BdT.htm>> [Consulta: 20-08-2020].
- ROIG, Jaume (2010): *Spill*, ed. d'Anna Isabel Peirats. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

- ROIG, Jaume (2020): *Spill de la vida religiosa*, ed. d'August Bover per al CICA.
- ROSSELLÓ DE SON FORTEZA, Joan (1949): *Tardanies*. Palma de Mallorca: Moll.
- ROSSICH, Albert (ed.) (1985): *Poesia eròtica i pornogràfica catalana del segle XVII*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RVR = Bíblia Versió Reina Valera.
- SALSÉS I TRILLAS, Pere (1737): *Promptuari moral sagrat y cathecisme pastoral, de platicas doctrinals*. Barcelona: Estampa de Teresa Piferrer.
- SÁNCHEZ-LÓPEZ, Elena (2015): «Phraseologization as a process of semantic change», *Catalan Journal of Linguistics*, vol. 14, p. 159-177 (<<http://revistes.uab.cat/catJL/article/view/v14-sanchez>>).
- SÁNCHEZ-LÓPEZ, Elena (2018): «Claves para entender el fenómeno de la variación en fraseología», dins MOGORRÓN HUERTA, Pedro / ALBALADEJO MARTÍNEZ, Antonio: *Fraseología, Diatopía y Traducción / Phraseology, Diatopic Variation and Translation*. Amsterdam / Nueva York: John Benjamins, p. 243-262.
- SÁNCHEZ-LÓPEZ, Elena (2020): «On the importance of a diachronic approach to phraseology», dins FERNÁNDEZ JAÉN, Jorge / PROVENCIO GARRIGÓS, Herminia: *Changes in meaning and function: Studies in historical linguistics with a focus on Spanish*. Amsterdam / Nueva York: John Benjamins, p. 322-354.
- SANTCLIMENT, Francesc de (1975): *Flors de virtut e de costums*, ed. d'Anna Cornagliotti. Barcelona: Barcino.
- SBibbia = Sacra Bibbia, edició de la Conferència Episcopal Italiana.
- SCHMID, Hans-Jörg (2012): «Entrenchment, Saliency, and Basic Levels», dins GEERAERTS, Dirk / CUYCKENS, Hubert (ed.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, p. 117-138.
- SCHWAMMENTHAL, Riccardo / STRANIERO, Michele, L. (2013): *Dizionario dei proverbi italiani e dialettali*. Milà: BUR Dizionari.
- SEG = Louis Segond, 1910. Bible française.
- Segon del Cartoixà* = OVIEDO SEGUER, Jordi (2017): *El «Segon del Cartoixà» de Joan Roís de Corella (1500)*, Tesi doctoral, Universitat d'Alacant, dirigida per Antoni Ferrando.
- SEOANE PRADO, Rafael (2018): «Las enfermedades infecciosas en el arte», *Anales RANM*, vol. 135 (03), p. 292-303.
- SIERRA VALENTÍ, Xavier (2020): «La oración de los niños tiñosos». <<http://xsierrav.blogspot.com/2015/06/la-oracion-de-los-ninos-tinosos.html>> [Consulta: 26-09-2020].
- SIMROCK, Karl (1846): *Die deutschen Sprichwörter*. Frankfurt: Verlag von Christian Winter.
- SISTAC, Ramon (1993): *El ribagorçà a l'alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SIURANA, Jaume (1911): «Disputa de viudes i donzelles», dins MIQUEL I PLANAS, Ramon: *Cançoner Satíric Valencià*. Barcelona: Biblioteca Catalana.
- SOLER I ESTRUCH, Eduard (1961): *De la ingènua veritat*. València: Ed. Torre.
- SOLER, Abel (2016): *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*. Tesi de doctorat dirigida per Antoni Ferrando. València: Departament de Filologia Catalana, Facultat de Filologia. Traducció i Comunicació, Universitat de València.
- SOLER, Abel (2018): *Enyego d'Àvalos i l'autoria del «Curial»*. València: Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València.

- SOLOMONS, Bethel (1966): «Disorders of the hair and their treatment before the 18th century», *Br J Dermatol*, vol. 78, p. 113-120.
- TALBOT, Charles H. (1967): *Medicine in Medieval England*. Londres: Oldbourne.
- Terç del Cartoixà = FURIÓ CAYÀ, Joan Maria (2015): *El «Terç del Cartoixà» de Joan Roís de Corella. Estudi i edició*, Tesi doctoral, Universitat d'Alacant, dirigida per Antoni Ferrando.
- THESOC = *Thesaurus occitan (Thesoc)*. Base de données linguistiques, Universitat de Niça. <<http://thesaurus.unice.fr/credit.html>> [Consulta: 06-08-2020].
- TLF = CNRS & UNIVERSITÉ DE LORRAINE. *Le Trésor de la Langue Française Informatisé*. <<http://atilf.atilf.fr/>> [Consulta: 25-07-2020].
- TLFi = CNRS & Université de Lorraine. *Le Trésor de la Langue Française Informatisé*. <<http://atilf.atilf.fr/>> [Consulta: 09-02-2020].
- TOMIC, Pere (2004): *Girolamo Manfredi, «Quesits o perquens (Regiment de sanitat i tractat de fisiognomonía)»*, ed. d'Antònia Carré. Barcelona: Barcino.
- TOSI, Renzo (1991): *Dizionario delle sentenze latine e Greche*. Milà: BUR Rizzoli.
- Tròtula de Mestre Johan = MIQUEL I PLANAS, Ramon (1917): *Trotula de Mestre Johan. Speculum al foderi. Flos del tresor de beutat. Thesaurus pauperum*. Manuscrit de València.
- Vetus Latina Italica = Bibliorum Sacrorum latinae versiones antiquae: seu Vetus italica*, ed. de Pierre Sabatier, 1762, París.
- VILANOVA, Arnau de (2000): *Summa Medicinae (Mad. Esc. M. II. 17)*, ed. de Cristina de la Rosa Cubo. Tesi doctoral. Dirigida pel Dr. Enrique Montero Cartelle. Universidad de Valladolid.
- VILANOVA, Arnau de (2018): *Speculum medicinae*, ed. de Michael R. Mcvaugh, dins McVAUGH, Michael R. / SALMÓN, Fernando / GIRALT, Sebastià / ARRIZABALAGA, Jon (ed.): *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia XIII*. Barcelona: Fundació Noguera-Universitat de Barcelona.
- VILAPLANA, Silvestre (2015): *Un sepulcre de lletres minúscules*. Alzira: Bromera.
- VILARDELL YNARAJA, Miquel / GINEBRA I MOLINS, Rafel (2005): «Remeis de finals del segle XVII i principis dels segles XIX», *Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, vol. 43, p. 35-63.
- VILLENA, Isabel de (1916): *Libre anomenat Vita Christi compost per sor Isabel de Ville-na*, ed. de Ramon Miquel i Planas, vol. 1. Barcelona: Casa Miquel Rius.
- VINYOLES I VIDAL, Teresa Maria / GONZÁLEZ BETLINSKI, Margarida (1981-1982): «Els infants abandonats a les portes de l'Hospital de Barcelona (1426-1439)», dins RIU, Manuel (ed.): *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval. Anejos del Anuario de Estudios Medievales*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 191-285.
- Vulgata* = WEBER, Robert / GRYSON, Roger (2007): *Biblia sacra vulgata*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- WÁFID, Ibn (1943): *Llibre de les medicines particulars*, ed. Lluís Faraudo. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras.
- ZYKOVA, Irina (2013): «Phraseological Meaning as a Mechanism of Cultural Memory», dins SZERSZUNOWICZ, Johanna et al. (ed.): *Research on Phraseology across Continents*, vol. 2. Białystok: University, p. 422-441.